

אחדות

XXIX. ÉVFOLYAM, 111. SZÁM • 2018. OKTÓBER • 500 Ft
5779. CHESVÁN • חשון תשע"ט • ב"ה

egység

ירחון יהדות הונגריה

MAGYAR ZSIDÓK LAPJA • EGYSÉGES MAGYARORSZÁGI IZRAELITA HITKÖZSÉG

A JÖVŐ NEMZEDÉK – befektetés vagy teher?

Zsidó demográfia

Hová tart Európa, az USA, Izrael és a muzulmán országok jövője?

ÓBUDA
KIKÖZÖSÍTETT RABBIJA
– Megtört a híres átok?

KEDVES OLVASÓ!

A segítség érdekes természete, hogy sokszor nem annak háljuk meg, akitől kaptuk – egyszerűen, mert nem vagyunk olyan helyzetben vagy viszonyban, hogy kifejezetten vissza tudnánk adni a szívességet. Ugyanakkor tovább tudjuk adni, mint egy labdát továbbgördítve a másoknak nyújtott segítséggel tudjuk „kiegyenlíteni a számlát”. Nyáron egy barátnőm esküvőjére Londonba utaztam a négy gyerekemmel – és öt napra befogadtak minket a vőlegény szüleinek barátai, akik sose hallottak rólunk azelőtt és semmi közük nem volt hozzánk.

Míg ezeket a sorokat írom, a sütőben olyan étel sült, amiből mi nem fogunk enni: nővérem barátnője érkezik hamarosan Izraelből egy temetésre. Szülőfalujában, ahol a temetés péntek délután zajlik majd, közel s távol nincs elérhető hely, ahol a sábeszt tölthetné, így tőlem viszi az ételt magának. A szombati melegítőlapot megint másvalaki adta kölcsön. Eltelik majd pár hét, és biztos vagyok benne, hogy ez a fiatalasszony, akinek ma én segítek, maga is segítséget nyújt majd, talán egy többé-kevésbé ismeretlennek. Így jár körbe a segítségnyújtás akkor is, ha annak, aki nekünk tett szívességet, nem tudjuk ezt viszonzni. A nagy egészben egyensúlyba kerül majd az adok-kapok.

A nagycsaládok felbomlásával széthullott körülöttünk egy nagyon fontos szociális háló, az a primer segítő-rendszer, amire az elődeink még bátran támaszkodhattak. Mégsem vagyunk egyedül, hiszen tudjuk: a zsidóság „*ám echád, guf echád*”, egy nép és egy test, „*ám echád, lev echád*”, egy nép és egy szív. Márpedig a test egyik része segít a másiknak, az egyik láb támaszt ad, míg a másik lendül, az egyik kéz megtartja, amit a másik átvesz. Mindenki tud valakinek segíteni, hiszen a segítségnyújtás annyiféle, ahányféle probléma a földön létezik. Van, ami pénzzel oldható meg, van, ami időráfordítással, van, ami kapcsolati tőkével, van, ami odafigyeléssel... soroljam még? Soha nem tudhatjuk, kinek van szüksége éppen arra a segítségnyújtásra, amit éppen én, vagy éppen ön tud megadni! Az „ellenszolgáltatás” pedig a legtöbb esetben nem onnan fog jönni, ahova mi segédkezet nyújtottunk. Érdemes résen lenni, hogy figyeljünk, amikor visszaér hozzánk a segítőkészségünk által vetett hullám.

Ön segített ma már valakinek? Vagy kapott segítséget másoktól? Részt vett ma már a segítségnyújtás körforgásában?

Steiner Zsófia
főszerkesztő

Előfizetés:

www.fizetes.zsido.com

Újságunk korábbi lapszámait a

www.zsido.com/egység

oldalon találja meg elektronikus formában.

További információért hívja

a **06 1 268 0183**-as telefonszámot.

BORÍTÓ

A Rebbe gyerekkel találkozik

egység MAGAZIN

Kiadja a Chábád Lubavits –
Zsidó Nevelési és Oktatási Alapítvány
Achdut magazine is published
by Chabad-Lubavitch
The Jewish Heritage Center of Hungary

1052 Budapest, Károlyi krt. 20.
Telefon/fax: (+36-1) 268-0183
E-mail: egyseg@zsido.com
Internet: www.zsido.com

FELELŐS KIADÓ:
Oberlander Báruch rabbi

FŐSZERKESZTŐ: Steiner Zsófia

ROVATVEZETŐK: Dénes Anna,
Cseh Viktor, Golubovics Martina

OLVASÓSZERKESZTŐ: Molnár Zsófia

TERVEZŐ-SZERKESZTŐ: Juhász Valéria

ISSN 1217-3223 (nyomtatott)
ISSN 1588-3223 (on-line)

A kiadvány szent szövegek részleteit
és magyarázatait tartalmazza.
Kérjük, ne dobja el!

„HA NINCS MIÉRT ÉLNI,
NINCS MIÉRT ÉLETET ADNI”
„A Tóra nem véletlenül mondja,
hogy a gyermeknemzés és a családi
élet egy alapkondíció, mert enélkül
az ember nem tudja kihozni
magából azokat a pszichés és lelki
potenciálokat, mélységeket,
amelyek ezzel járnak, ha az ún.
áldozathozatalok elmaradnak.”

28. oldal

9. oldal

14. oldal

SENKI NEM UNATKOZIK
AZ ÓBUDAI ZSINAGÓGÁBAN
„Igazán pezsgő a légkör és mindig
van mit csinálni. ... nagyobb
gyerekek is heti rendszerességgel
járnak ide, minden héten egy-egy
alkalommal tanulhatnak nők és
férfiak, külföldi és hazai turistacso-
portok adják egymásnak a kilincset.”

SMÚZ

- 2 | A főszerkesztő levele
A segítség körforgása
- 4 | Hírek

REBBE

- 5 | Családtervezés vagy
az ellenkezője?

HOHMECOLÓ

- 6 | Hogyan éljük túl
a civilizációnk halálát?
- 9 | „Ha nincs miért élni,
nincs miért életet adni”
A vallási értékek szerepe
a demográfiai mutatókban
Interjú Köves Slomó rabbival
- 12 | Kik is vagyunk valójában?
Néhány fontos adat
a magyarországi zsidóságról

JIDDISKÁJT

- 14 | Mikvéc a fővárosban
zsidó nők számára* – új sorozat
Oberlander Báruch rabbi írása

MIKVÉK A FŐVÁROSBAN ZSIDÓ NŐK SZÁMÁRA

„Ha egy zsidó közösség történelmi
nyomait keressük, akkor két épület után
mindenképpen érdemes kutatnunk.
Az egyik az imaház, a zsinagóga,
ahol összegyűltek a hívek közösségi
imára szombatontként vagy nagyobb
közösségekben akár naponta is.”

KILE

- 18 | A titkok titka
„Az ötlet nem véletlenül jön,
hanem az Örökkévaló küldi,
mert dolgom van vele”
- 20 | Itt minden gyerek egy kincs
Bécsi Éva írása
- 22 | Handlétől a Grand Caféig*
- 24 | Megtört az óbudai átok*
A kecsge-botránytól az óbudai
átokig és annak megtöréséig
Cseh Viktor írása
- 28 | Senki nem unatkozik
az Óbudai zsinagógában

MISPÓHE

- 31 | Mesék a Monarchiából*
Dénes Anna meséje
- 32 | A jiddis, a gasztro meg
az emancipáció:
a szombati kalács története*

ÉCESZGÉBER

- 34 | Utazás közben
Turcsányi Gabriella írása

* MEGJELENT AZ EMANCIPÁCIÓ EMLÉKÉVE ALKALMÁBÓL,
A MAZSÖK TÁMOGATÁSÁVAL.

„A HORTHY-RENDSZER FELELŐSSÉGÉHEZ NEM FÉRHET KÉTSÉG”

Nagy érdeklődéssel kísért beszélgetés zajlott a Bálint Házban Rangos Katalin vezetésével. Frölich Róbert, a Dohány utcai zsinagóga főrabbija és Köves Slomó, az EMIH vezető rabbija folytattak eszmecserét a Sorsok Háza kapcsán, melynek során mindkét fél egyetértett abban, hogy a létesülő múzeumban csak és kizárólag olyan aspektusból mutatható be a magyar zsidóság tragédiája, hogy az teljes mértékben megfeleljen a történelmi eseményeknek. Elhangzott, hogy az EMIH tervei szerint a múzeum tartalmi elemeinek összeállításában igénybe veszik számos külföldi és magyar történész útmutatását és a zsidó szervezetek képviselőinek segítségét is. Köves rabbi elmondta: „A Horthy-rendszer felelősségéhez nem férhet kétség. Ennek a bemutatása nélkül egyetlen holokausztot bemutató kiállítás sem tudna hiteles lenni.” Az EMIH vezető rabbija felidézte, amit már többször elmondott interjúkban, hogy a most induló alkotómunka hivatott arra, hogy összeálljon az oktatási központban bemutatandó anyag.

KÓSER HÚS NÉLKÜL MARADTAK A ZSIDÓK MALMÖBEN

Bezáratta a svédországi város egészségügyi szolgálata az egyetlen kóser húst forgalmazó boltot, élelmiszer-higiéniai okokra hivatkozva.

Az ellenőrök megszállták az üzletet, amely az elmúlt 20 évben Malmö egyik meghatározó zsidó közösségének csaknem 800 tagját látta el fagyasztott kóser élelmiszerekkel. Egy helyi lapnak a közösség részéről Ilana Edner azt mondta, hogy a hatóság szerint nem volt engedélye a boltnak a termékek importálására. Az ellenőrök elkobozták a raktárkészletet.

Svédország egyike azoknak az országoknak, ahol tilos a kóser (és halal) vágás. A hatóságok 2013 óta több kísérletet tettek arra, hogy az importot is leállítsák. Malmö mintegy 350 ezer lakosának harmada muszlim és magas az antiszemita támadások aránya. Emiatt százával hagyták el a zsidók a várost a 2000-es évek óta. Egyelőre nem tudni, hogy a közösség tagjai mostantól honnan szerzik be a kóser ételeket, más bolt nincs a környéken.

LÁTOGATÁST TETT AZ EMIH-NÉL AZ EGYHÁZÜGYEKÉRT FELELŐS MINISZTERELNÖKHELYETTES

Dr. Semjén Zsolt nemzetpolitikáért, egyházügyekért és nemzetiségekért felelős miniszterelnök-helyettes az őszi nagyünnepek alkalmával kereste fel az Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség (EMIH) vezetését a nagy múltú óbudai zsinagógában.

A zsidó vallás kiemelt ünnepi időszakaiban Dr. Semjén Zsolt látogatást tesz mindhárom magyarországi zsidó hitközségnél. Elsőként az EMIH vezető rabbija által irányított óbudai zsinagógába látogatott el csütörtökön a sátoros ünnep alkalmával, ahol találkozott a hitközség vezetésével, és oktatási, szociális valamint kulturális szervezeteinek vezetőivel, akik a zsinagóga előtt felállított szükében (a zsidó vallási hagyományoknak megfelelő, ünnepi sátor) látták vendégül a magas rangú látogatót egy emelkedett hangulatú ünnepi étkezésen, ahol a zsidó közösséget, Izraelt és konkrétan az EMIH-et érintő kormányzati együttműködések tervei kerültek napirendre.

A MAROKKÓI ISKOLÁKBAN BEVEZETIK A HOLOKAUSZT-OKTATÁST

„Gyermekeink oktatásának része kell, hogy legyen az emberiség történelmének minden nagyszerű és minden sötét pillanata. A történelmet pluralista szellemben kell oktatni” – jelentette ki VI. Mohamed, Marokkó királya, amikor elrendelte, hogy ezentúl a marokkói iskolákban tanítsanak a holokauszt eseményeiről.

A bejelentés az ENSZ 73. általános kongresszusán hangzott el New Yorkban. „Az oktatás képes arra, hogy felvegye a küzdelmet a megkülönböztetéssel és a rasszizmussal, illetve az antiszemitizmus visszatartó jelenségével” – mondta a király.

Audrey Aozulay, az UNESCO igazgatója, aki VI. Mohamed (zsidó) főtanácsadójának a lánya, üdvözölte a bejelentést: „Az oktatás a legjobb módszer a hátrányos megkülönböztetés minden formájának felszámolásához” Marokkó azon kevés arab államok egyike, amely diplomáciai kapcsolatot tart fenn Izraellel, s ahol napjainkban is működő zsidó közösség él.

CSALÁDTERVEZÉS vagy az ellenkezője?

A REBBE TANÍTÁSAI ALAPJÁN

VAN-E ALAPJA A CSALÁDTERVEZÉS MELLETTI ÉRVEKNEK?

A család nagyságának csökkentése mellett már számos érvet felsorakoztattak, ám mindegyik ugyanazon a megfontoláson nyugszik: ez mind a szülőknek mint egyéneknek, mind a emberiség egészének érdekét szolgálja. Hamarosan kiviláglik, hogy ebben mennyi az igazság.

ANYAGI BIZTONSÁG VAGY ELKÉNYEZTETETTSÉG?

Az egyik legerősebb ellenvetésnek tekinthető az a félelem, hogy a gyermekek felnevelésének nem lesz meg az anyagi fedezete. Természetes, hogy a szülők a legjobbat akarják gyermekeiknek, és az attól való félelem, hogy nem lesznek képesek megfelelő módon gondoskodni róluk, komoly elrettentő erővé válhat. Ez az aggodalom reális, ám olyan feltételezésen nyugszik, amely a hit gyengeségéből és önteltségből fakad. A judaizmus alapvető tanítása, hogy minden siker Istentől származik, és nem szabad csupán saját erőfeszítéseinkre hagyatkoznunk, mert az – áldása tart életben bennünket. Isten az, aki gondoskodik valamennyi teremtményéről, s még egy éhes száz aligha terheli túl.

Lehetséges, hogy a kényeztetést összetévesztjük a szükségletek biztosításával, és ez okozza az anyagi lehetőségektől való félelmet. Át kell gondolnunk, mit tartunk igazán fontosnak, nehogy a triviális vágyak kielégítését tekintsük elengedhetetlen szükségletnek a gyermekáldás ellen szóló nyomós érvnek.

A pénzügyi aggodalmakon kívül komoly félelmeket szül a személyes áldozat, amelyet a gyermeknevelés kíván meg a szülőktől. A mai társadalomban már szinte közhelynek számít, hogy az élet célja az élvezet és a szórakozás: ha a gyermekek akadályt jelentenek a gondtalan élet eléréséhez, akkor le kell mondani róluk. A gyermek vitathatatlanul nagy terhet jelent energia, szabad mozgás és idő tekintetében, nem is beszélve az érzelmi megterhelésről.

A GYERMEKÁLDÁS AZ IGAZ KARRIER

A valódi probléma azonban nem a megfelelő anyagi források előteremtése, hanem a prioritások kérdése. A legtöbb ember számos más területen – a karrier, a személyes célok elérése és hasonló érdekekben – eltűri a kényelmetlenséget, és nagy áldozatokra képes, hogy megvalósítsa céljait, amennyiben azokat valóban fontosnak tartja. Az igazi probléma abban rejlik, hogy a gyereket nem az öröm és a boldogság forrásának tekintik, hanem tehernek, akadállyak, amely gátolja az élvezetet és az „önmegvalósítást”.

Ez nem felel meg a mértékadó zsidó szemléletnek. A Tóra legelső parancsolata a szaporodás és sokasodás. Egy gyermek felnevelése, a zsidó hitbe való bevezetése, a Tórára és a parancsolatok betartására való nevelése: ez az igazi öröm. A gyermektelenség, bármekkora szabadságot biztosít is, nem hasonlítható össze ennek örömeivel.

MEDDIG TART A GYERMEKTELENSÉG ÖRÖME?

Legyünk elfogulatlanok, és alkalmazzuk ugyanazt a körülményt és hosszú távú tervezést azoknak a problémáknak a megvizsgálására is, amelyek azt diktálják, hogy ne legyen gyermekünk: vizsgáljuk meg az érem másik oldalát is! A gyermektelenségből adódó szabadság mámore néhány év múlva elillan – s vajon mivé lesz? A középkorúak kiüresedésévé? Az öregkor magányává? A gondtalan ifjúkor egykettőre a későbbi, gyermektelen évek sivárságába szürkül. A gyermekek és unokák által nyújtott végtelen elégedettséget, örömet és vigaszt áldozzuk fel a mulékony szabadság néhány évéért. Ez az igazi szűklátókörűség, ez a tervezés hiánya.

Am az érvek tovább sorakoznak. Elismerik, hogy a gyermekáldás nagyszerű, csodálatos dolog, de legalább a döntési lehetőséget szeretnék fenntartani afölött, hogy mikor szülessen meg az a gyerek. Hibáztatható-e bárki is azért, ha beosztja az időt, amikor világra hozza gyermekeit, ha úgy gondolja, tart egy kis szünetet két gyerek között? Vagy akár azért, ha a szülők csak akkor gondolnak az első gyermek vállalására, amikor már érzelmileg és anyagiilag is felkészültek rá?

Ez látszólag logikus, sőt vonzó gondolatmenet. Nos, a judaizmus egyik alaptétele az ember szabad választása – de ez nem tévesztendő össze a választás korlátlan lehetőségével. A gyermekáldás nem afféle csap, amely tetszés szerint nyitható ki vagy zárható el. Egyetlen földi hatalom sem biztosíthatja egy gyermek megszületését. Ez a döntés, ez a hatalom csakis Isten birtokában van, és minden gyermek esetében Isten a harmadik partner. Egyáltalán nem biztos, hogy a lehetséges áldás, amelyet korábban elvetettek, később is rendelkezésre áll. Akkor kell elfogadni az áldást, amikor – felajánlja: biztosak lehetünk abban, hogy ez a harmadik partner jóakarátú és mindentudó, aki biztos tudja a legmegfelelőbb időpontot.

M. Schwartz

HOGYAN ÉLJÜK TÚL A CIVILIZÁCIÓNK HALÁLÁT?

MOST AKKOR MI A BAJ: HA TÚL SOKAN VAGY HA TÚL KEVESEN VAGYUNK?

A születésszám rohamos csökkenésével Európa a csendes közönnyel vállalt önmegsemmisítés útjára lépett. Az azonban már kevésbé ismert, hogy néhány évtizede a muszlim országok többsége is a megállíthatatlan demográfiai hanyatlás állapotával ismerkedik. A baj csak az, hogy a történelem tanulságai szerint az elkerülhetetlen elmúlással szembesülve bizonyos kultúrák hajlamosak hátat fordítani a racionális cselekvésnek és öldöklő harcba kezdenek a túlélésükért. Félő, hogy ez alól az iszlám világ jó része sem lesz kivétel. RÉTI JÁNOS ÍRÁSA

A VÉSZJÓSLAT VISSZATÉR

Nehéz még egy olyan, a saját korában meghatározó, ám mára csaknem teljesen elfeledett gondolkodót találni, mint Oswald Spengler. Pedig a múlt század első felében a magyarországi szellemi elit jelentős részét is sikerült gondolatainak bűvkörébe vonnia, a hosszas szellemtörténeti kalandozás után magát végül egyfajta, sajátosan értelmezett misztikus kereszténység mellett lehorgonyozó Hamvas Bélától Németh Lászlón át Szerb Antalig. Spengler az ideáit a demokratikus gondolattal és a haladásesszme hurráoptimizmusával szemben megfogalmazó német konzervatív forradalom fontos teoretikusaként a nyugati dominanciájú világrend sokasodó problémáit egy hanyatló civilizáció utolsó, dicsőtelen periódusának elhúzódó agóniájaként értelmezte. Főművében, a Nyugat alkonyában életünk színterét egy olyan kultúrkörrel azonosította, amely – némi képzavarral élve

– öles léptekkel a saját, elkerülhetetlen pusztulása felé halad.

Noha a múlt századi világégések mintha valóban Spengler pesszimizmusát igazolnák, a szabad világ szembetűnő sikerei, majd a kommunista blokk bukása, hosszú időre képesek voltak feledtetni a spirituális gyökereitől messzire távolodott nyugat értékvesztett tanácsalanságát, demográfiai hanyatlását ecsetelő, vészjósló szavakat.

AZ ÚJ VÉSZPRÓFÉTÁK: A KÓROKOZÓ EMBERI FAJ

Mindennek ellenére végítélet-forgatókönyvekben azért továbbra sem szenvedünk hiányt. Csakhogy, a mai, önjelölt világvége-próféták már nem a hanyatló társadalmakban, hanem – épp ellenkezőleg – a túlnépesedésben jelölik meg minden bajok okát. A mizantrópok örök példaképének, Thomas Malthusnak a szavait visszhangzó radikális környezetvédők példátlanul sikeres,

bűntudatkeltő kampánya nyomán az emberi fajt ma már szinte mindenki hajlamos kórokozóként azonosítani. Olyan kártevőként, amely elősködő természetével egyre súlyosabb sebeket ejt a Földanya elgyötört testén. Látni kell azonban, hogy ezeknek a jóslatoknak az a természetük, hogy a pusztulás kijelölt időpontját, a prognózis nyilvánvaló sikertelensége esetén mindig egy későbbi, és rendre megalapozatlannak bizonyuló időpillanatra tolják el – arrogáns magyarázkodás kíséretében. Azt pedig már tényleg óvatosan teszem hozzá, hogy az elképzelt aranykorba visszavágyó mai prófétáink teljes mértékben figyelmen kívül hagyják, hogy az élelmészési válságok csak kezdetleges, korrupt és parancsuralmi rezsimekben szokták felütni a fejüket, szabadpiaci körülmények között, ahol az innováció törvényszerűen újabb és újabb, a korábbiaknál kifinomultabb, nagyobb hatékonysá-

got biztosító termelési módszereket eredményez, sohasem.

A NÉPESSÉGGROBBANÁS NYOMÁBAN

Természetesen igaz, hogy az egy mást követő tudományos forradalmak és a nyomukban járó nagyobb prosperitás, a javuló közegészségügyi helyzet, a növekvő átlagéletkor és a csökkenő gyermekhalandóság a múlt század derekától korábban példa nélkül álló népességgrobbanást okoztak. Csakhogy, amint arra az Asia Times és a Forbes, illetve számos további nivós orgánus *Spengler* álnéven publikáló online kolumnistája, David P. Goldman 2011-ben megjelent, *How Civilizations Die* (*Hogyan halnak meg a civilizációk*) című könyvében (gyakran statisztikai) hivatkozásokkal és történelmi példák sokaságával alátámasztva, hosszasan érvel amellett, hogy a lassan magunk mögött hagyott népességgrobbanás valójában tiszavirág-életű. Nyomában pedig – int Goldman – pusztulás jár.

A modernitás mindent maga alá gyűrő diadalmenete ugyanis mindenütt a hagyományok, a kontinensünkön pedig konkrétan a Jeruzsálem és Athén házasságán alapuló szellemi-kulturális önazonosságunk végzetes meggyengülését eredményezte. Ez az értékvesztett állapot aztán a narcisztikus-hedonista életmód modellek, az 1994-ben elhunyt kiváló amerikai szociológus, Christopher Lasch találó kifejezését kölcsönvéve, az önimádat társadalmi kialakulásához vezetett. Bár Goldman helyzetelemzését olvasva talán helyesebb lenne az öngyűlölet, vagy legalábbis az apátia közegeként leírni közös, európai világunkat. A szerző szerint ugyanis a két világháború tapasztalata olyan súlyos sebeket ejtett az itt élők lelkén, amelyre a kényelmesebb élet sem jelenthetett gyógyírt. Európa lakói elvesztették hitüket saját nagyságukban és a vallás erejében, ezért többé nem törik magukat azért, hogy fenntartsák nemzeti kultúráikat és továbbörökítsék az elődeik által felhalmozott tudás-, illetve tapasztalatkinccset.

A VALLÁS, MINT ÉRTELEMMEEL FELRUHÁZÓ ERŐ

Talán a legjobb, ha Goldman módszeréhez nyúlva én is megfogalmazok egy Spengler-törvényt a könyvben leírt számos további maxima mellé: „A vallások az ember létezését transzcendálva sikeresen győzik le a múlandóságunkat.” Az embernek ugyanis hamar rá kell ébrednie arra, hogy létezése véges. Ezért annak érdekében, hogy a saját létezését értelemmel ruházhassa fel, egyúttal megszabadulhasson az elkerülhetetlen vég okozta szoron-

gástól, azt kell vélelmeznie, hogy a földi pályafutása épp egyediségénél, megismételhetetlenségénél fogva különleges jelentőséget hordoz. Valamiféle kozmikus végkifejlet felé vezető út fontos és megkerülhetetlen állomása. Amely ráadásul nem is feltétlenül ér véget a jelenlegi keretek elmúltával, hanem jó eséllyel a túlvilágon is folytatódni fog. Ám, ha egy kultúrát végzetes csapások érik, megrendülnek a szellemi alapjai és/vagy rövid idő alatt hatalmas emberveszteséget szenved el, az abban való hit csökkeni kezd, hogy egy egyedi élettörténet eredményei, azaz az ember emlékezete, legalább az utódaiban, nemzete kulturális örökségében fennmaradhat.

Márpedig Európában – számos további népcsoporthoz, sőt, mint látni fogjuk, civilizációhoz hasonlóan – minden nemzetnek szembe kell néznie a saját hanyatlásával. A „civilben” kiváló közgazdász, korábban egyebek mellett a Bank of America vezető elemzőjeként is dolgozó Goldman grafikonok soka-

ságával bizonyítja, hogy az európai populációk vészesen csökkennek. Ennek eredményeként olyan, az elmúlt évszázadok alakulását máig ható erővel meghatározó nemzetek, mint a német, a spanyol vagy a francia fognak a szerző szerint eltűnni, legfeljebb két generáció leforgása alatt. Miközben a születéskor várható átlagéletkor fokozatosan nő, a termékenység – az iskolázottság terjedésével párhuzamosan – rohamosan csökken. A társadalom fennmaradását messze alulmúló

mértékűre esett reprodukciós hajlandóság szorosan összefügg azzal is, hogy a társadalombiztosítást bevezető modern populációkban a gyermekvállalás többé nem a családi vállalkozás sikerét és az öregkor zavartalanágát biztosító befektetés, hanem egyre nagyobb pénzügyi teher. A saját túlélésében elbizonytalanodott népesség tagjai pedig jobb esetben a pillanatnyi és egyre változatosabb örömök hajszolásába kezdenek vagy apátiába esnek. Rosszabb esetben – veszténivalójuk nem lévén – végső támadásba rendülnek az esetleges túlélésük érdekében.

AZ ISZLÁM JÖVŐJE VAGYIS JÖVŐTLENSEGE

Éppen ez az iszlamista mozgalmak legnagyobb veszélye Goldman szerint. Hiszen a népesség a modern világgal találkozó iszlám országok döntő többségében az európaihoz hasonló, vagy akár azt is felülmúló mértékben csökken. A mérték itt is megdöbbentő: Irán termékenységi

DAVID P. GOLDMAN

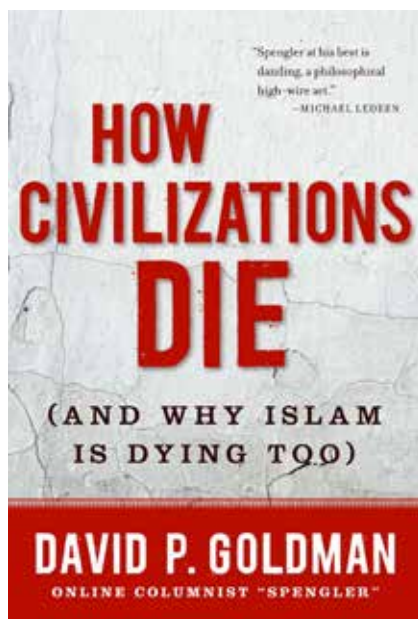
A nem vallásos zsidó családba született, ám ma már önmagát modern ortodoxként definiáló David P. Goldman az egyetemi fokozatait a neves Columbia University, illetve a City University of New York hallgatójaként szerezte. Közgazdasági doktoriját a London School of Economics-on írta meg. Goldman az elmúlt évtizedek során számos olyan neves pénzintézet befektetések tervezéséért felelős vezetőjeként tevékenykedett, mint a Credit Suisse, a Bank of America, a Cantor Fitzgerald, az Asteri Capital vagy az SG Capital. A világ azonban leginkább páratlan tehetségű publicistaként lett figyelmes a nevére: Spengler álnévén hosszú ideje vezeti önálló rovatát a befolyásos Asia Times portálon, miközben rendszeresen jelennek meg elemzései a Forbes, a Wall Street Journal, a Bloomberg Businessweek, illetve a Commentary magazin és a szintén nagy presztízsű konzervatív folyóirat, a First Things hasábjain is.

rátája 1950 óta a reprodukciós korban lévő nőkre vetítve hat, Törökországban öt, Egyiptomban négy, Pakisztánban három gyermekkel lett kevesebb. Ez azt jelenti, hogy amíg egy mai 20-as, 30-as éveiben járó iráni nő átlagosan öt további testvérével közös háztartásban nőtt fel, ő maga nagy valószínűséggel már csak egyetlen saját gyermeket vállal. Ennek okát az iskolázottság növekedése mellett az iszlám nyilvánvaló válságában jelöli meg a szerző.

EGYIPTOMTÓL IRÁNIG – MEGOLDHATATLAN PROBLÉMÁK

Mindehhez hozzájárul, hogy a muszlim országokban is nő az átlagéletkor, vagyis alig egy-két évtizeden belül kevés számú, alulképzett középkorúnak kell(ene) eltartania az idős korbá lépett jelenlegi tömegeket. Ez a még mindig produktív európai gazdaságokra is óriási terheket fog róni, de az olyan ásványkincsekben szegény vagy rohamosan fogyó fölgáz- és kőolajtartalékokkal rendelkező országokban, mint Egyiptom vagy Irán, megoldhatatlan problémák elé fogja állítani a társadalmakat. A modernség hullámai valószínűsíti sokként érték az iszlám világot. Az átalakulásba Európa is nagy valószínűséggel belerokkan, de a felvilágosodás alig fodorzó első hullámaival is csak az elmúlt

évtizedekben találkozó muszlim országok biztosan nem lesznek képesek megbirkózni a mozgásterüket egyaránt messze meghaladó problémáival. És ez csak veszélyesebbé teszi őket.

Tovább nehezíti a helyzetet – írja Goldman –, hogy az iszlám a Biblia forradalmi gondolatával szemben nem az Isten képmására teremtet ember erkölcsi integritására, önmagában vett értékére, hanem hamisítatlan kollektivistá rendszerként az egyéni életet a megkérdőjelezhetetlen és mindent átható szabályoknak való alávetésére helyezi a hangsúlyt.

A muszlim gondolkodásban a Teremtő nem jóságos, hanem a jó és rossz kettősségét meghaladva, teljesen transzcendens. Ezért szövetséget sem lehet kötni vele. Allah mindig a pillanatnyi szándéka szerint cselekszik, ilyen módon minden pillanat teljesen egyedi és független pillanatok összességétől. Oksági viszonyok hiányában viszont a világ működése mögött meghúzódó alapelveket is felesleges kutatni. Ezzel törvényszerűen elmaradnak az újítások, egyedül az Allah útján járó híveket sikerrel kecsegtető iszlám világnézet és realitás közötti különbségek és az ebből fakadó frusztrált düh marad.

VAN KIÚT?

Jogosan merül fel a kérdés azonban: ha a társadalmak fennmaradása valóban a vallások erejétől függ, hogyan lehetséges az, hogy számos, hagyományosan a vallás erős bástyájának számító európai ország, mint a szintén megdőbbentő demográfiai mutatókkal rendelkező, katolikus Lengyelország is elindult a lejtmenet útján. Úgy – szól Goldman válasza –, hogy az eredendően univerzalista, a híveket a származásuktól függetlenül azonos spirituális térbe emelő kereszténység Európában súlyosan kompromittálódott a vélelmezett faji azonosságon alapuló nacionalizmus által. A hagyományaihoz csökönyösen ragaszkodó Izraelben és a közösen vallott értékekre és az azonos célokra építő amerikai ortodox zsidó, illetve keresztény közösségekben egészen más a helyzet. Az Egyesült Államok dominanciáját ezért a szerző szerint még jó ideig nem fenyegeti veszély. Azt azonban be kell látnia, hogy a demokráciáját nem tudja hatalmas költségek árán és a siker minden reménye nélkül olyan, hanyatló országokba exportálni, ahol ilyesmire történelmi és kulturális alapok hiányában amúgy sincs fogadókészség. Ehelyett arra kell koncentrálnia, hogy olyan szövetségeket találjon, amelyek legalább részben vallják az általa fontosnak tartott értékeket a felforduló világban. Ez mindannyiunk számára hordoz tanulságokat.

„HA NINCS MIÉRT ÉLNI, NINCS MIÉRT ÉLETET ADNI”

A VALLÁSI ÉRTÉKEK SZEREPE A DEMOGRÁFIAI MUTATÓKBAN

Különböző tanulmányok készültek már arról, milyen összefüggéseket lehet felfedezni a vallásosság, a nemzeti identitás és általában az ideálokon nyugvó személyes küldetéstudat, valamint a demográfiai mutatók között. Ennek napjainkban különösen nagy jelentősége van, főleg Európában, ahol a népesség folyamatosan csökken és a hagyományos családmódel hnyatlóban van. Goldman How Civilizations Die (Hogyan hálnak meg a civilizációk) című könyve kapcsán beszélgettünk Köves Slomó rabbival. JUHÁSZ VALI ÍRÁSA

DEMOGRÁFIA ÉS GAZDASÁGI HANYATLÁS

– „Minden nemzetnek – főként Európában – szembe kell néznie a saját hanyatlásával. A társadalombiztosítás mai rendszerének bevezetésével a gyermekvállalás többé nem a családi vállalkozás sikerét és az öregkor zavartalanságát biztosító befektetés, hanem egyre nagyobb pénzügyi teher” – írja David P. Goldman 2011-ben megjelent könyvében. A demográfiai mutatók kulcsa, a „csa-

lád, mint üzleti modell” logikán nyugodna? Mit gondol erről egy rabbi?

– A téma régóta foglalkoztat, noha természetesen nem vagyok demográfus. Goldman e témában megjelent könyve pedig éppen azért különleges, mert rámutat, hogy ha a „család, mint hatékony gazdasági modell” nincs többé, akkor nem marad más, ami fenntarthatja a demográfiai egyensúlyt biztosító gyermekvállalási kedvet, mint az ideálokon nyugvó személyes küldetéstudat.

Általában a népesedéspolitikai környezetvédelmi vagy gazdaságpolitikai kérdésként kerül szóba. A környezetvédelmi, technikai érvelés úgy szól, hogy a föld erőforrásai végesek, ezért el kell kerülni a túlnépesedést. A gazdasági pedig az érem másik oldala: ha drasztikus népességcsökkenés áll be, akkor nem hogy nem fenntartható a jólétet biztosító gazdasági növekedés, hanem egyszerűen gazdasági hanyatlás következik. Ha ugyanis nincsen

elég fiatal, aki a munkájával olyan értéket teremt, amely elegendő az idős emberek eltartásához, akkor a rendszer felborul – ekkor beszélhetünk például a nyugdíjrendszer összeomlásáról. Egy rabbi, vagy általában egy vallásos ember szemszögéből ez nem elsősorban gazdasági kérdés vagy a fenntartható fejlődés kérdése, hanem az emberi lét kondícióját érintő alaptézis.

– Arra gondol, hogy a vallásos embereknek több gyerekük van? Pontosan mit ért az „emberi kondíciót érintő alaptézisen”? Menynyiben határozza meg Ön szerint a vallásosság a gyermekvállalást (a Bibliában leírtakon túl)?

– Vallási szemszögéből nézve ez a kérdés összetett. Az a tény, hogy a Tórában az első emberrel kapcsolatos történet a nő-férfi viszonyhoz és a gyermeknemzéshez kapcsolódik, kifejezi, hogy a gyermekvállalás és a család az emberi alapkondíció része és lényege.

Goldman pontosan erre mutat rá: a probléma forrása ma Európában az, hogy az emberek azt mondják, a gyermekvállalás nem szükséges. Minek hozzak áldozatot? (Hiszen a gyerekvállalás alázzal és áldozatokkal jár.) Korábban nem kellett feltenni ezt a kérdést, gazdaságilag egyértelmű volt a gyermekvállalás, hiszen szociális rendszer hiányában a család feladata volt a biztonság szavatolása. Ma már ez nincs így, mert gazdaságilag nincs szükségük az embereknek gyerekekre, a szexuális igényeket kötelezettség nélkül is ki tudják elégíteni, ezért úgy gondolkodnak, miért hozzanak ekkora áldozatot, minek a házasság, minek a gyerek. Ha a „jólétben” túl az életnek nincs valamilyen transzcendensből levezetett küldetése és értelme, akkor nincs miért további

NÉVJEGY

KÖVES SZMÓ

- SZÜLETETT: 1979
- FOGLALKOZÁSA: vezető rabbi, Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség
- CSALÁD: házas, öt gyermek édesapja.

életet hozni a világra. Van egy régi mondás, ha „nincs miért meghalni, nincs miért élni sem”. Ez megfordítható úgy is, hogy „ha nincs miért élni, nincs miért életet adni sem”.

A CSALÁDI ÉLET ALAPKONDÍCIÓ

– A gyermeknemzés tehát a küldetéstudatból fakadó önzetlenség kifejeződése lenne?

– Kétségtelenül így is lehet rá tekinteni, de szerintem többről van szó. A gyermekvállalás nemcsak valamiféle „magasabb célt” szolgál, hanem saját személyes fejlődésünk szempontjából is lényeges. A Tóra nem véletlenül mondja, hogy a gyermeknemzés és a családi élet egy alapkondíció, mert enélkül az ember nem tudja kihozni magából azokat a pszichés és lelki potenciálokat, mélységeket, amelyek ezzel

járnak, ha az ún. áldozathozatalok elmaradnak. Önzökké, magunkba fordulókká válunk, és ez az emberi minőséget, az alkotóképességet és nyitottságot is rombolja. Ez a fajta magunkba fordulás és az élet értelmetlen nihilje a jóléti államokban sajnos jelen van. Egészen szomorúak például azok a statisztikai adatok, melyek szerint egyes skandináv államokban a háztartások 30-40%-ában egyedül élnek az emberek.

– A gyermekvállalási kedv tehát a gazdasági jóléttel párhuzamosan óhatatlanul csökken? Az ember azt gondolná, hogy ha több pénzünk van, bátrabban alapítunk családot.

– Több tényező határozza meg ezt a kérdést, de alapvetően három fázisról beszélhetünk. Egészen a XIX. század végéig a család és a született gyermekek száma alapvetően egy gazdasági befektetés volt. Különösen a hagyományos földművelő társadalmakban a „több dolgozó kéz, nagyobb gazdasági biztonság” elve, egy fokozott egymásrautaltságot diktált. Család és gyermekek nélkül nem volt elképzelhető a fennmaradás. Valamivel később, a városi és ipari életmód általánosabbá válásával, valamint az ezzel elterjedt állami szociális jóléti rendszer kiépülésével egyre kevésbé volt már „befektetés” a család és a gyermekvállalás. A szociális háló és a nyugdíjrendszer jóvoltából az állam vette át a család szerepét. Már az állam az, aki „senkit nem hagy többé magára”. A gyermekneveléshez, az oktatáshoz pedig nemcsak személyes, hanem anyagi áldozatok is hozzárendelődtek, amelyek gazdasági értelemben személyesen nem térülnek meg többé. Még akkor sem, ha valójában alapjai a nagy szociális rendszer logikájának. Vagyis „én fizetem meg gyermekeim nevelését,

oktatását stb.”, de a befektetett tőke haszna (értsd. gyermekem nyugdíjárulék) egyenlően oszlik majd meg köztem és olyan polgártársaim között, akik nem hoztak hasonló anyagi áldozatokat. Mindehhez pedig hozzájött a modern fogamzásgátlók elterjedése. Így ma a gyermekvállalás és a hagyományos családmodell kérdése valóban egész másképp merül fel, mint 50-100 évvel ezelőtt.

A VALLÁSI ÉRTÉKEK SZEREPE

– Demográfiai elemzésekben gyakran szó esik a reprodukcióhoz szükséges minimális 2,1-es rátáról, amelyet Európában gyakorlatilag egyetlen országban sem érünk el. Mi a helyzet ezzel Izraelben?

– Goldman könyve szerint a világon három olyan demokratikus – ha úgy tetszik: nyugati kultúrájú – ország van, ahol születési ráta eléri vagy meghaladja a minimális 2,1-et: Franciaország, az Egyesült Államok és Izrael. Franciaországban a muzulmán népesség nélkül nem lenne ilyen ez az arány, az Egyesült Államokban és Izraelben – Goldman értelmezése szerint – Isten és az idealizmus, a küldetéstudat a nemzeti tudat része, ami megteremti azt az identitásbeli környezetet, amiben az embereknek magától értetődő a családalapítás. Izraelben érdekes ez különösen: az 1990-es években Jasszer Arafat egyik kedvenc mottója volt, hogy „Izraelt nem a palesztin fegyverek, hanem a palesztin nők méhe fogja elpusztítani”. Úgy vélte, hogy a Jordán folyó és a Földközi-tenger között nem lesz meg a zsidó többség. Nem lett igaza. A '90-es évek óta a zsidó népességszaporulat mutatói folyamatosan nőnek, és idén megelőzték nemcsak az izraeli arabokét, hanem a palesztin arabokét is. A társadalom magas fokú küldetéstudata és a vallási értékek egyre nagyobb súlya lehet talán ennek is az eredője.

– Rabbiként egyetért Goldman tézisével?

– Meggyőző az érvelése. A lélek oldaláról közelítve: valóban, ha nincs miért élni (hiszen egyedül, család nélkül élnek emberek a világban), akkor

A ZSIDÓSÁG LÉLEKSZÁMÁNAK VÁLTOZÁSAI

Egy 2012-es Tárki-kutatás alapján a XIX. századi kb. 250 000 fős zsidó lakosságon belül az 1848/49-es forradalmat és szabadságharcot követően a betelepedés és a népszaporulat is felgyorsult. A kiegyezés után teljes jogú állampolgárságot kaptak (emancipációs törvény). Az utolsó, történelmi Magyarországot átfogó népszámláláson a zsidóság aránya már elérte az összlakosság 5%-át, mely akkor 911 000 főt jelentett.

A trianoni Magyarországon az 1920-as adatok szerint 473 000 zsidó maradt, mely az akkori összlakosság 5,9 %-át jelentette. Közel 438 000 zsidó vallású állampolgár került a környező államok fennhatósága alá.

A zsidóság jelenkori létszámának meghatározása sem a magyar, sem a nemzetközi kutatásokban nem problémamentes, amelynek okai többértűek. A XX. század folyamán átalakult a kisebbség „definíciója” is. Tehát, míg korábban a zsidóság vallási értelemben létezett, a két világháború között „faji kategóriává” vált, amit csak bonyolított a vegyesházasságok, illetve a kikeresztelkedettek léte.

Viszonylag elfogadott adat itthon és a nemzetközi kutatások szerint is, hogy a kétezres években Magyarországon 80-120 ezer zsidó állampolgár él. Ezt az adatot mind Kovács András, mind a nemzetközi zsidó szervezetek (pl. a World Jewish Congress) kutatásai is alátámasztják. Amennyiben a zsidóság létszámának megállapításakor a kiterjesztő értelmezést elfogadjuk, úgy elmondhatjuk, hogy a maga százezret alig meghaladó létszámával Magyarországon él Közép-Európa legnagyobb zsidó közössége. A harmadik legjelentősebb létszámú zsidó közösség a világon Nyugat-Európában, Franciaországban van, létszámuk itt több mint háromszorosa a magyarénak, 480 ezer főt tesz ki (3,5%), megelőzve a 375 ezer fős kanadait (2,7%), valamint a 300 ezer fős nagy-britanniait (2,1%). Oroszország a maga 200 ezres létszámával csupán a 6. a világ rangsorában. A világon a legtöbb zsidó, 5,9 millió, természetesen Izraelben (a lakosság 80%-a) és az Egyesült Államokban (5,425 millió) él.

nincs miért gyermeket vállalni. Ha az az egyetlen igazi oka az életnek, hogy jól érezze magát az ember, akkor az áldozathozatal nem érték, hanem szükséges, az élettel járó teher, ez esetben biztosan nem fordul meg a tendencia. Ezért van igaza Goldmannak, hogy ahol a demográfia mínuszba fordul, ott óhatatlanul a kultúra és az a civilizáció is el fog tűnni. Goldman szerint a görög-római kultúráknak is ez volt a veszte. A korabeli aszexualitás és homoszexualitás és a jóléti nihil volt ennek az okozója. Jelen korunk civilizációs ökoszisztémájában is fellelhetők hasonló tendenciák. A probléma kettős: a társas lét igénye beszűkült. A személyes kapcsolat hiányával pedig nem szerzünk elegendő ismeretet a másiról ahhoz, hogy élvezzük a társaságát.

– Hogyan alakul ez a zsidó származásuk között?

– A XIX. század végén, a XX. század elején 8-10 gyermek volt egy zsidó családban. Az 1910-20-as években hirtelen megzuhan a gyermekvállalás. Nem hiszem, hogy a mai korban a zsidó származású magyarok és a nem zsidó származásúak közötti demográfiai mutatók nagyban különböznenek. Ez inkább a társadalomban való szociális elhelyezkedés kérdése. A zsidóságot megelőző, vallásos zsidó fiatalok elsődleges problémája a pártalálás. Ha ez megoldódik, akkor van gyermekvállalási kedv, amit nyilván befolyásolnak az állami intézkedések is. A vallásos gyermekneveléshez feltétlenül szükséges közösségi intézmények léte, de akár személyi jövedelemadó-kedvezmények vagy a némely országokban alkalmazott gyermekenkénti egyszeri juttatások ösztönzik a gyermekvállalást, és jó hatással vannak erre.

KIK IS VAGYUNK VALÓJÁBAN?

NÉHÁNY FONTOS ADAT A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓSÁGRÓL

Nehéz még egy olyan kihívásokkal teljes feladatot elképzelni, mint a magyarországi zsidó közösségre vonatkozó demográfiai és egyáltalán, bárminemű statisztikai megállapítás megfogalmazását. Márpedig erre (is) vállalkozott az a kutatócsoport, amely Kovács András szociológus professzor vezetésével igyekezett képet kapni a magyarországi zsidóság demográfiai jellegzetességeiről, gazdasági helyzetéről, társadalmi státusáról, illetve térbeli és társadalmi mobilitásáról. A kutatásuk eredményeit a Szombat folyóirat gondozásában megjelent, *Zsidók és zsidóság Magyarországon 2017* című kötetben foglalták össze. RÉTI JÁNOS ÍRÁSA

Már a magyarországi zsidó népesség létszámának meghatározása sem lehet több demográfiai becslésnél. 1949 óta nem állnak rendelkezésre ugyanis a teljes magyar népesség felekezeti, illetve etnikai összetételére vonatkozó hivatalos adatok. Ráadásul az 1945 és 1949 között, eltérő módszerekkel felvett adatok is jelentősen eltérnek egymástól, ennek megfelelően csaknem lehetetlen az üldöztetéseket túlélte, és a részben itt átélte traumák ellenére is az országban maradt zsidó népesség számának a meghatározása. A szocializmus évtizedei alatt ráadásul valószínűsíthetően tetemesen megnőtt a zsidók és a nem zsidók közötti házasságok aránya. Nem beszélve arról, hogy az országot egyre nagyobb kihívások elé állító tömeges elvándorlás „zsidó vonatkozásairól” sem állnak rendelkezésre megbízható adatok.

CSÖKKEN A ZSIDÓ NÉPESSÉG

A legutóbbi, 2000-ben elvégzett hasonló kutatás alkalmával Kovács Andrásék az 1945-ben készült statisztikákalapul véve, és a budapesti öszlakosság demográfiai sajátosságait az ország zsidó népességére vetítve, az anyai ágon zsidó származású személyek számát minimum 64 000-re, maximum 118 686-ra becsülték. Mostani számításaik eredménye szerint a magyarországi zsidóság létszáma ugyanezen kritériumok alapján minimum 58 936 fő, maximum 110 679 fő körül lehet. Ha a feltételeket legalább

egy zsidó szülőre módosítjuk, azaz az apai ágon zsidó származásúakkal is bővítjük a kört, Magyarországon minimum 73 000, maximum 138 000 fővel érdemes kalkulálnunk a kutatócsoport becslése alapján. A zsidó származás legszélesebb értelmezésével számolva pedig, amely az izraeli „visszatérési törvény” definícióját elfogadva egyetlen zsidó nagyszülőt is elégségesnek ítél a csoportba tartozáshoz, mintegy 160 ezer embert soroltak az érintettek körébe.

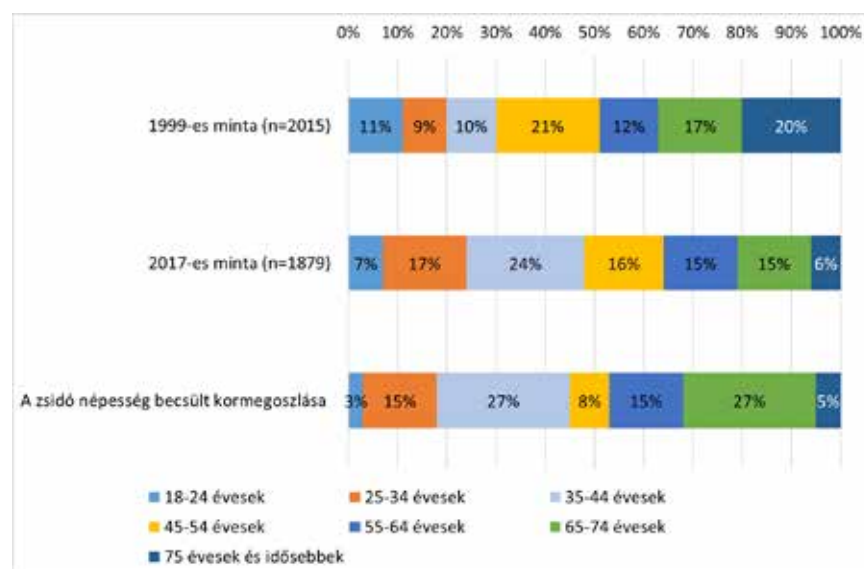
A számítások ráadásul azt jelzik, hogy a zsidó eredetű népesség csökkenése rendületlenül folytatódik. Ez azt jelenti, hogy öt éves időközönként minimum 1 500–2 000, maximum 2 000–3 000 fővel fogyatkozik a hazai

zsidó közösség. Ezzel összefüggésben ma már a holokauszt túlélők maximális száma sem lehet 6 400 főnél jelentősen több.

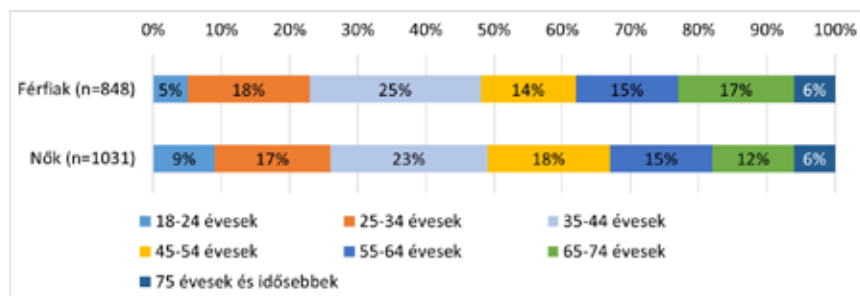
ADÓTÁMOGATÁSOK ALAKULÁSA

A kutatás arra is választ keresett, hogy mekkora lehet a mai magyarországi zsidóságon belül mindazok aránya, akik szükségesnek ítélik, egyben természetesnek is veszik, hogy intézményes aktusok révén kifejezésre juttassák zsidó önazonosságukat. Ennek meghatározásához egyrészt a népszámlálás alkalmával önmagukat vallási vagy etnikai értelemben zsidóként azonosítók számát, másrészt a jövedelemadójuk évente felajánlható 1 százalékát zsidó felekezeteknek és/

3. ábra: Az 1999-es és a mostani minta életkori megoszlásának összevetése a zsidó népesség becsült összetételével

4. ábra: A minta korcsoportok szerinti megoszlása, nemenként (Bázis: teljes minta)

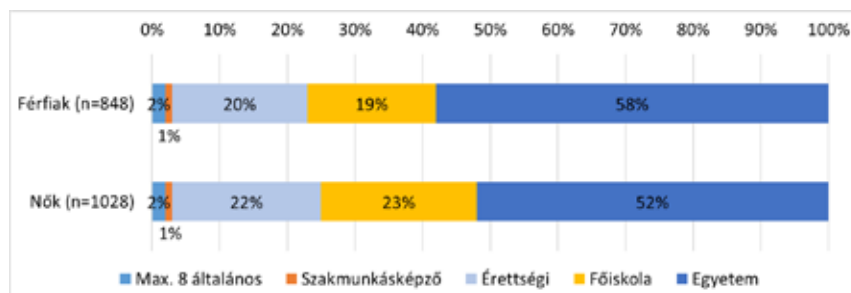
vagy civil szervezeteknek adók körét vették alapul. A felmérések szerint a népszámláláskor önmagukat zsidóként meghatározók, valamint adójuk meghatározott részével a zsidó hitfelekezeteket támogatók száma valamivel kevesebb volt, mint 11 000 fő. Ez utóbbiak közül egyébként – nem meglepő módon – a Mazsihiszt támogatták a legtöbben. Annál érdekesebb viszont, hogy míg 2010–2014 között a Mazsihisz a zsidó hitközségeket célzó adófelajánlások 80 százalékát, az EMIH pedig 17–18 százalékát kapta, addig 2015–2016-ban a Mazsihiszt a felajánlók 70 százaléka tartotta érdemesnek a támogatásra, ám az EMIH támogatóinak aránya már megközelítette a 30 százalékot.

Az adózók ráadásul adójuk második 1 százalékát valamely közhasznú feladatot ellátó civil szervezetnek is felajánlhatják. A zsidó profilú kezdeményezések közül immár hosszú ideje az EMIH civil szervezetének, a Chabad Lubavits Zsidó Nevelési és Oktatási Alapítványnak adják a legtöbben az 1 százalékot. Az alapítvány támogatóinak száma 2016-ban 733 fő volt, míg az EMIH-nek 2 843-an címezték egyházi felajánlásukat ugyanabban az évben.

A családi állapotra vonatkozó adatok is árulkodóak: a legutóbbi

felmérés óta a házasságban élők aránya 45-ről 40 százalékra csökkent, ezzel szemben az élettársal élőké 7-ről 16 százalékra nőtt. Az átlagos gyermekszám a zsidó népességben is hasonlóan alakul a magyar társada-

12. ábra: A zsidó népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása nemek szerint (Bázis: teljes minta)

lomra általában jellemző mértékhez, tehát meglehetősen alacsony, nem több, mint 1,2. A zsidó származásúak – szintén a többségi társadalomra jellemző módon – meglehetősen későn vállalnak gyermeket: a 25 év alattiak között senkinek sincs gyereke, és a 25–34 év közöttiek esetén is mindössze 10 százalék ez az arány.

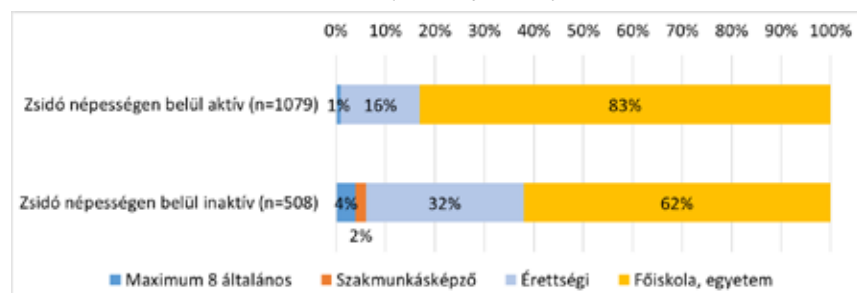
A válaszadók 85 százaléka volt budapesti lakos, további 6–6 százalékuk él megyeszékhelyen vagy egyéb vidéki városban és csupán 3 százalékuk kisebb településen. A zsidó népességben belül a diplomások aránya

(78%) az országos átlagot (18%) jócskán meghaladó fővárosi aránynál (32%) is jóval magasabb. Ugyanígy, igen magas az aktívak (teljes vagy részmunkaidőben foglalkoztatottak) aránya (66%), és még a 65 éves és idősebb korcsoportban is 18 százalék. A zsidó népességre ilyen módon különösen jellemző a magasabb életkorban is megőrzött aktivitás, ami szoros összefüggést mutat a ténnyel, hogy körükben kiemelkedően magas mind a szellemi munkakörökben dolgozók, mind a vállalkozók aránya, miközben jóval alacsonyabb szinten marad a fizikai munkakörök betöltők hányada.

JÖVEDELMI VISZONYOK

Ennek megfelelően a zsidó háztartásokat az átlagosnál magasabb jövedelmi szint jellemzi. A válaszadók 90 százaléka nyilatkozott úgy, hogy rendelkezik lappal, 66 százalékuk asztali számítógéppel, sőt, a felmérés tanúsága szerint, minden második háztartásban mindkettő megtalálható. Ezek után az sem meglepő, hogy a válaszadók alig 9 százaléka válaszolt igennel arra a kérdésre, hogy szükségesnek ítélné-e saját maga, vagy egy vele közös háztartásban élő családtag számára szociális támogatást, illetve tanácsadást. Ezzel összefüggésben a kutatás arra is igyekezett választ kapni, hogy a magyarországi zsidók mennyire ismerik a szociális támogatást nyújtó szervezeteket. A válaszadók 65 százaléka ismert olyan szervezetet, amely adományokat gyűjt rászorulóknak részére. A legtöbben a Mazsihisz (38%), valamint az EMIH (34%) valamely intézményét jelölték meg hasonló szervezetként.

13. ábra: A zsidó népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása gazdaságilag aktív és inaktív körében (Bázis: teljes minta)

MIKVÉK A FŐVÁROSBAN

zsidó nők számára 1. rész

A mikvék, rituális fürdők a zsidó családi élet alapkövét jelentő intézmények. Az elkülönülés és az együttlét megszentelt ideje sokat segíthet a házasság frissentartásában is. Amikor ma egy zsidó nő felkészül a mikvében való alámerülésre, ugyanazt teszi, mint az ókori Izrael földjén élő nők, vagy a középkori Budavárban egykor élt zsidó asszonyok. A körülmények persze gyökeresen megváltoztak, a modern tisztálkodó eszközök, fürdőszobák és jól felszerelt mikvék sokkal kényelmesebbé varázsolják a felkészülést, de a fizikai tisztálkodást követő lelki megújulás ugyanaz maradt. **OBERLANDER BÁRUCH RABBI ÍRÁSA**

A MIKVE SZEREPE

Ha egy zsidó közösség történelmi nyomait keressük, akkor két épület után mindenképpen érdemes kutatnunk. Az egyik az imaház, a zsinagóga, ahol összegyűltek a hívek közösségi imára szombatontként vagy nagyobb közösségekben akár napon-ta is. A másik épület a mikve, a rituális fürdő, a házasság élet szentségének legfontosabb segítő intézménye, melybe a zsidó asszonyok havonként eljárnak (lásd *keretes írásunkat*).

Háláchikusan ez utóbbi épület fontosabb, mint a zsinagóga, annyira, hogy ha nincs más lehetőség, akár el is kell adni a zsinagógát mikve létrehozása céljából¹, hiszen imádkozni bárhol lehet, akár egyikük otthonában is összegyűlhetnek a hívek², de a rituális fürdőnek konkrét háláchikus előírásoknak kell megfelelnie: a merülés kósersága áll vagy bukik a mikve kóserságán. Sajnos Magyarországon a mikvék közül nagyon kevés élte túl a történelmi viharokat, ha a zsinagóga még létezik is, itt-ott lelhetünk már csak rá a fürdők maradványaira.

A budapesti mikvék története akkor kezdett igazán foglalkoztatni, amikor 2004-ben új női mikvét hoztuk létre a Kazinczy utcában (*erről a sorozat további részeiben ejtek majd szót*). Az adatgyűjtés éve alatt azt tapasztaltam, hogy a mikvék történetét összefoglalóan még nem dolgozta fel senki. Ezt a hiányt pótlandó indítjuk el ezt a sorozatot, melynek első ré-

szében a hivatalosan működő budai és pesti fürdők gyökereit keressük a rabbinikus irodalomban.

MI IS EGY MIKVE?

Maga a mikve elnevezés a Bibliában³ említett mikvé májim kifejezésből származik. E szavak szó szerint azt jelentik, hogy egybegyűjtött víz. Kétféle medence felel meg mikvének. Az egyik – ez a preferált megoldás – a forrásvíz által táplált⁴, vagy a forrásból elvezetett vízzel meghatározott módon feltöltött medence⁵. Ha erre nincs lehetőség, megfelel az előírások

szerint összegyűjtött esővíz. A medencét nem szabad feltölteni „nem természetes” vízzel, vagyis májim sövim-val, ún. „merített vízzel”. Ez alatt olyan vizet értünk, amit edényben tároltak és utána került a medencébe⁶.

Forrásvízes mikve esetében általában közvetlenül a forrásvízben merülnek meg, hiszen ez szinte mindig tiszta és folyamatosan pótlódik. Ezzel szemben az esővíz nem pótlódik folyamatosan, ezért takarékoskodni kell vele. Így az ilyen mikvéknél az esővíz-gyűjtő mellé vagy fölé építenek egy másik, sima – tehát a mikvézésre alaphoz nem kóser – vízzel teli medencét, ami egy előírt módon kialakított lyukon át érintkezik az esővízzel és ebben a második medencében lehet merülni⁷. Így ez kóser mikvének számít, a fürdő vize pedig tiszta és cserélhető lesz.

Forrásvízzel táplált mikve esetén nem probléma, ha a medencéből továbbfolyik a víz⁸, az esővízzel táplált fürdőből azonban nem szivároghat el a víz⁹. Ha megszakad a kapcsolat a medence és a forrás között, akkor az már nem számít forrásvízes mikvének, és onnantól a gyűjtött vizes mikvék szabályai érvényesek rá¹⁰.

Minimális vízmennyiség a rituális fürdőben 40 söá¹¹, amit 454.28 vagy 921.60 literre szoktak átszámítani¹² de írva van¹³, hogy illik ennél több vizet biztosítani. Steif Jonatán rabbi (1877–1958), a Pesti Ortodox Rabbinátus tagja úgy emlékszik vissza a

A Neológ Rabbiság felhívása a budai mikve fontosságáról (Zoltai Gusztáv jóvoltából)

pesti Kazinczy utcai mikve építésére, hogy „a Budapesti mikvébe ezer litert raktunk”¹⁴.

MELEGVIZES FÜRDŐK ÉS MIKVÉK A KÖZÉPKORI BUDÁN

A fenitek ismeretében nem meglepő, hogy a Budai Várban fellelt zsinagóga közelében mikvére is bukkantak. Ez az egyik első mikve, amiről tudomásunk van Magyarországon, kortársa a ma is látogatható soproni mikvének. A *Képes Krónika* által is említett zsinagógát sajnos szinte azonnal visszatemetették a feltárása után, de a 13. századi mikve 2015 augusztusa óta a Vár alatti pincerendszer részeként látogatható. Amikor ellátogattam a Várkert Bazár sétájára, hogy megnézzem az újonnan feltárt mikvét, már rég túl voltam a Kazinczy utcai női mikve kialakításán, így különösen érdekelt, mit fogok találni. Örömmel tapasztaltam, hogy a feltárt mikve méretei megfelelnek az előírásoknak. A túrán az is kiderült, hogy felújításkor újra feltört a mikvét egykor tápláló természetes talajvíz, amit ma mesterséges módon szorítanak vissza, hogy látogatható legyen a fürdő. Ha szabadjára engednék a természetet, a középkori mikve talán újra használhatóvá válna. Elképesztő volt belegondolni abba, hogy a hegybe vágva áll ez a mikve, ami úgy tűnik, hogy még most is kóser, lehet, hogy akár meg is lehetne benne merítkezni.

A Duna menti források vizének mikveként való használatáról a híres Jichák Ben Mose bécsi rabbi (1180–1250) írásából is értesülünk. Mint írja *Or záruá* című könyvében²⁴: „Én, a szerző, elvetődtem Hágár (Magyarország – a szerk.) földjére, Budára²⁵ és Esztergomba, ahol... meleg vizű források buzognak fel a földből, és azt kérdezték tőlem, hogy ezek alkalmasak-e arra, hogy a nők megmerítkezzenek bennük, mert aggályuk volt ez iránt, a [vizük] ugyanis forró. Azt tanítottam nekik, hogy alkalmasak.”

Spitzer-Komoróczy²⁶ fenti fordítása úgy értelmezhető, hogy a kérdés arra vonatkozik, nem túl meleg-e a víz a megmerüléshez, ám ez nem egy háláchikus kérdés így, nem olyasmi,

amit egy vendég rabbitól kellene megkérdezni.

Az *Or záruá*ban olvasható részletes érvelésből egyértelműen kiderül, hogy a helyes fordítás inkább úgy hangzik: „kétségük volt ez iránt, a vizük ugyanis meleg”.

A kérdés oka ugyanis háláchikus. A kérdezők attól tartottak, hogy a meleg víz miatt a mikvébe merülés inkább fürdőzéshez lesz hasonlatos²⁷, és ez félreértésnek lehet a forrása. Félő ugyanis, hogy lesznek, akik az fogják hinni, hogy a rituális tisztálkodáshoz nem kell mikve, elég a sima fürdő, hiszen a természetes forrásvíz általában hideg és a fürdővíz az, ami meleg. Ám az *Or záruá* szerint, mivel ez a víz eleve melegen tör fel a földből, így más, mint a felmelegített fürdővíz, ráadásul mások szerint egyáltalán semmi nem írja elő, hogy hideg legyen a víz.

A *Sulchán áruch*²⁸ két véleményt idéz erről. A szentföldi József Káro rabbi (1488–1575) szerint tilos felmelegíteni a vizet. Ám a krakkói Róma rabbi (1530–1572), aki az askenázi zsidók számára mérvadó döntéshozó, úgy vélte, hogy ha valahol szokás a mikve

vizét melegíteni, ott nem tilos. Annak a víznek a használata pedig, ami eleve melegen tör fel, egyértelműen megengedett.

A 19. SZÁZAD ELEJEI PESTI MIKVE TERVE

A modern korról van a következő információnk: a pesti hitközség 1807. január 25-én határozta el rituális fürdő építését²⁹. Úgy tűnik, hogy ez a mikve soha nem épült fel, hisz 1824 májusában azt írja *Wahrmann Izrael* (1755–1826) Pest első rabbi levélben *Efrájim Zálmán Márgulies*nek (1762–1828), aki híres rabbi és bankár volt Brodyban³⁰, hogy „Itt Pesten sok ember jár a hídon, ami a Dunán van, fürdeni Ofen (Buda) meleg forrásaiba. A nők is odajárnak rituális fürdésre (hisz még nincs nekünk telkünk itt megfelelő mikvét létrehozni)”. A Lánchíd 1849-es átadásáig nem volt állandó híd a Dunán. Amire tehát a rabbi utal, az a tavasztól őszig működő hajóhíd (télen csak akkor lehetett átkelni, ha befagyott a folyó). 1831-től vannak nem-rabbinikus forrásaink arról, hogy működtek más mikvék Pes-

ten. Talán ezeket használták télen, ám nincsenek információink arról, hogy ezek mennyire voltak általánosan elfogadottak háláchikusan. (*Ezekre a sorozat későbbi részeiben térünk ki.*)

Egy későbbi mikvéről szól az a levél, melyet Eisenstätt Méir (1780–1852) ungvári rabbi írt „Mecénás rabbinak, Slomó Mórnak, Pesten”³¹. Kétség kívül Rosenthal Slomó (1764–1845) hitközségi vezetőnek szól a levél, aki Móron született. A levél nincs dátumozva, de mivel Rosenthal csak 1819-ben költözött Pestre³², így a levél 1819–1845 között íródhatott.

Azt írja Eisenstätt rabbi: „A mikvéről, amit terveznek megcsinálni a

vége a vízbe érjen: kell egy 3 tefáchnyi (24 cm) távolságot a földön folynia a víznek³⁴. Arról, hogy ez a mikve felépült-e végül, arról nincs információnk.

19. SZÁZAD KÖZEPE: KÓSER MIKVE A BUDAI RÁCFÜRDŐBEN?

Több forrásból tudjuk, hogy a székesfőváros zsidó közössége a budai törökfürdőbe, a Rácfürdőbe járt mikvébe.

1858 júliusában Halberstam Chájim (1797–1876) újszandeci (jiddisül: cánzi) csodarabbi látogatott el a Rácfürdőbe, ahol kihirdette: a medencék az „ofeni (budai – a szerk.) fürdőben”

medence márványkövel van kikövezve, és ebbe folyik bele meleg vagy hideg víz egy messze levő forrásból, vas csövön keresztül, ami a medence falához van rögzítve. Ebben a csőben van egy csavar, ami nem ennek a része, csak be van dugva, ezzel lehet szabályozni a vizet. Ahogy az ember kinyitja a csavart, mindenfelől kezd folyni a víz, ahogy azt én magam láttam. A medence alján van egy nagy lyuk, azon lehet kiengedni a vizet, amikor a mikvét akarják tisztítani. Itt van egy fém dugó, ami lezárja a lyukat, hogy ne nyíljon meg, csak akkor, amikor szükség van a medence tisztítására. Amikor kinyitják az előbb említett fém dugót, akkor teljesen kiürül a medence, nem marad benne semmi. Összességében ilyenek a mikvék a fent említett helyiségekben.”

Mi volt a problémája a rabbinak? Egyrészt, ha azt, hogy kifolyjon a medencéből a víz, egy tárgy (*dávár hámekábel tumá*) akadályozza meg, mint itt a dugó, akkor nem kóser a fürdő³⁶. Itt ráadásul a vascsövek és az azt elzáró csavar ugyancsak problémásak volt véleménye szerint.

„Ezenkívül csodálkozom, hogy hogyan lehet az, hogy több ezer zsidó nő olyan mikvébe jár, ahol nincs felügyelet és ki tudja, milyen változásokat eszközölnek a fürdő szükségletei szerint. Csodálkozom, hogy egy ilyen nagy városban nem építenek egy hitközségi tulajdonban lévő ingatlanban kóser mikvét, amit könnyen lehet úgy alakítani, hogy semmiképpen nem válik nem kóserre... Mindezt el akartam magyarázni, hogy a zsidó közösség helyesen cselekedjen Isten előtt, én pedig a lelkemet megmentettem...”

Halberstam rabbi írásából további problémákra is fény derül: „több olyan medence is van, ahova emberi merítés által kerül be a víz – nem lehet kérdés, hogy ez nem kóser...” – írja, hozzátéve, hogy ez azért is aggályos, mert az emberek nyilván nem ellenőrzik, melyik medencét hogy töltik fel, hanem csak bemennek az első üres medencébe. „...azt is mondták nekem többen, még rabbi Náchum a helyi [budai] *dáján* [helyettes rabbi] is azt mondta nekem, hogy

szent helyükön zsidó nők tisztulása céljából, nehogy Isten órizz félvállról vegyék az alámerülést, hanem szentek legyenek. *Jáser kojácho*t mondok [gratulálok], legyen Önnel Isten, hogy végre tudja a tervet hajtani. De mivel nincs ott forrás, ezért ön a következőképpen tervezi csövekkel az esővíz elvezetését...”. Ezzel a mondattal ráirányítja a figyelmet a Pesten alakítandó mikvére, amit olyan helyre terveztek, ahol nincsenek természetes források. Eisenstätt rabbi itt hosszasan tárgyalja, hogy kóser-e az a víz, ami elzárás után benne marad a fém csőben, amin elvezetik az esővizet. Érvelésében Eisenstätt Méir (1670–1744) kismártoni rabbi responsumára támaszkodik³³. A konklúzió az, hogy az a víz, ami felgyűlt a csőben, nem kóser, csak az, ami átfolyt. Nem szabad, hogy a cső

nem kóser mikvének: „Hallottam, hogy vannak, akik vitáznak azzal, amit mondtam, arról, hogy a mikvék, amik a ofeni fürdőben vannak, nem kóser, azt kifogásolva, hogy nagy elődeink azokat kósernek nyilvánították ki. Szeretnék erről magyarázatot adni: Isten ments, nem szeretnék elmentmondani a nemzedékünk nagyjainak, mert tudom a csekély értékemet, és hogy por vagyok a lábuk nyomában. Bölcséink, akik azt mondták, hogy kóser, biztosan tudták, hogy miért mondták, hogy kóser, és akkor úgy is volt megépítve. De ahogy most van építve, az biztosan nem kóser, ez nem is kérdés.”

Ezután részletesen leírja³⁵ a fürdő medencéit és a fenntartásait ezzel kapcsolatban:

„A mikve úgy van építve, hogy a

amikor a víz kijön a forrásból, akkor bemegy egy nagy tartályba és onnan meg tovább csöveken a különböző medencékbe, így egyértelmű, hogy nem kóser. Aláírva itt az ofeni [budai] fürdőben”.

A POZSONYI RABBI ÉRVEI A RÁCFÜRDŐ VÉDELMEBEN

A fenti dátum nélküli levélre *Szofer-Schreiber Smuel Benjámin* (1815–1872) pozsonyi rabbi válaszolt 1858. július 9-én³⁷. „Megtisztelt tegnap szent levelével, amiben utasít, hogy fejtsem ki véleményemet és nyilvánítsam nem kóserre a nők alámerülésére szolgáló, ismert helyen levő [budai] melegvízű fürdőket. Csodálkozom szerénységemben, hogy miért kopogtat az én ajtómon tollával, és miért nem kereste meg a környéken élő *dájánokat*, akik ott szolgálják a szent közösséget, hogy ők alaposan kutassák ezeknek a fürdők kóseriségét. Kétségkívül nekik megvan hagyományuk, amit mestereiktől, a korábbi híres gáonoktól örökölték, hogy miért és milyen szerkezetben nyilvánítottak kósernek ezeket [a mikvéket]. Talán most, amikor alaposan meg fogják vizsgálni a fürdőt, észreveszik, hogy megváltoztak a körülmények és el fogják háritani a buktatókat, ha látják, hogy nem kóser. És ha kétség lesz a mikve kóseriségében és nehéz lesz a döntés, akkor tanácskozni fognak a közeli [rabbikkal], vagy távoliakkal, vagy [felkeresik] a híres [rabbi]t. Isten ments, hogy rossz gondolatom legyen nekem Önnel, a híres rabbi-val szemben, ezért nyilvánítottam ki szerény véleményemet. Egy picit se akartam várni, míg elmélyedek a témában, mert nagyon nagyra becsü-

MIRE VALÓ A MIKVE?

A rituális fürdő, vagyis mikve a vallásos zsidó élet egyik legalapvetőbb feltétele.

- Napjainkban az elsődleges funkciója, hogy itt merítkeznek meg a nők a menstruáció miatti elkülönülés után: „A Tóra szerint¹⁵ a havi menstruációs szakasz kezdetétől tilos minden szexuális érintkezés férj és feleség között. Azt az állapotot, amelyben az asszony a menstruációs szakasz alatt van, *nidának* nevezi a Tóra, ami szó szerint »eltávolított«, »elkülönített« állapotot jelent. A háláchá szerint¹⁶ az elkülönültség állapota a menstruációt követő »hét tiszta napig« tart. A menstruáció háláchikus időtartama minimum öt nap (ha ténylegesen ennél tovább tart a vérzés, akkor azok is a *nida* napjai, míg el nem múlik)¹⁷, tehát az elkülönültség ideje havonta körülbelül tizenkét nap. A megmerítkezés szertartása választja el a két időszakot egymástól¹⁸: az elkülönítettség szakaszát, amikor tilos a házastársi érintkezés, és az egyesülés szakaszát, amikor az érintkezés nemcsak megengedett, hanem a testi és lelki egészség szempontjából pozitív tevékenység.”¹⁹
- Emellett a mikvében való megmerülés a betérési folyamat végső fázisa is (*tvilát gérim*) mind a nők, mind a férfiak számára²⁰.
- Az új edényeket is meg kell mártani a mikvében (*tvilát kelim*) azután, hogy zsidó tulajdonba kerültek²¹, az első használat előtt²². Erre a célra általában külön kis medence szolgál.
- Sok szigorúan vallásos és haszid férfi is használja a mikvét, reggeli ima előtt, vagy szombat és ünnepnapok előtt merülnek alá, hogy megtisztuljanak²³.

löm magát és azt írta, hogy még ezen a héten válaszolják. De ezen a héten nagyon el vagyok foglalva a tanítványaimmal, ezért sietek most rögtön válaszolni.”

Ezután hosszasan cáfolja a cánczi rebbe érvelését, mondván, hogy a csövek és a dugó úgy vannak kialakítva, hogy a medencéhez vagy a falhoz legyenek rögzítve, így nem számítanak „tárgy”-nak és bizonyos feltételek mellett így is lehet kóser a mikve. Ugyanakkor azzal egyetért, hogy ha rögtön átmegy a tartályba a víz a forrásból és onnan osztják to-

vább, az semmiképp nem fogadható el, ezt meg kell változtatni.

Sorait zárva tovább exkuzálja magát: „Ezt írtam anélkül, hogy újra elmélyedtem volna a témában. Nagyon kérem önt, a nagyra becsült gáont, hogy vegyen erőt magán, mint egy hős, és beszéljen a város óreivel [közösségi vezetőkkel], akik a fürdő helyen vannak és mondja el neki a kifogásait és ők utána fognak nézni, és ezzel megmentik a tömegeket egy ilyen komoly tilalomban való elbukástól. Ezt írtam, a sietségemről a kézírásom formája tanúskodik is ezen”.

¹ *Igrot Mose OC* 1:51., *JD* 2:115., *CM* 1:42.; *Táharát Májim* 81. fejezet; *Sulchán Menáchem* 4. kötet 166. oldal és az 1. lábj. uo.; ² Lásd *2Mózes* 20:21.; ³ *3Mózes* 11:36.; ⁴ *Uo.*; *Misná Mikvót* 1:7.; ⁵ *Sulchán áruach JD* 201:10.; ⁶ *SÁ* uo. 3.; ⁷ *Uo.* 52–54.; ⁸ *Uo.* 2.; ⁹ *Uo.* 2. Lásd még *uo.* 51.; ¹⁰ *Uo.* 10.; ¹¹ *Uo.* 1.; ¹² Avrahám Chájim Nae: *Szur mikve* 154. oldal; lásd még Yirmijahu Katz: *Mikvé májim* 3. kötet 56. oldal; ¹³ Lásd *Mikvé májim* uo. 58. oldal; ¹⁴ *MáHáRI Steif* responsum 71. fejezet végén és *Diré Sálom* responsum 1. kötet 1. fejezet; lásd még *Chésev háfod* responsum 1. kötet 150:2.; *Mikvé májim* 56. oldal 5. lábj.; ¹⁵ *3Mózes* 12:2., 18:19.; ¹⁶ *SÁ* uo. 183:1., 196:1.; ¹⁷ *Uo.* 11.; ¹⁸ *Uo.* 197:1.; ¹⁹ Hayim Halevi Donin: *Zsidónak lenni* 127–128. oldal alapján; ²⁰ *SÁ* uo. 268:2.; ²¹ *Uo.* 120:1.; ²² *RóMÁ* uo. 8.; ²³ Lásd *Talmud Bráhot* 22a.; *Sulchán Memáchem* 1. kötet 13. oldal 1. lábjegyzet, *uo.* 140–143. oldal; ²⁴ 1. kötet *Hilchot nida* 366. fejezet. A fordítás forrása: Shlomo J. Spitzer–Komoróczy Géza: *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* 159. oldal; ²⁵ Az eredetiben „Budun” szerepel, ahogy régén nevezték Budát. Az *Or záruá* egy újabb kiadásban (Or Etzion 2013, 1. kötet 135. oldal 18. lábjegyzetben) azt írja, hogy „talán itt a német Baden-Badenről van szó”. De ez ki van zárva, hisz azt írja, hogy ez „Hágár (=Magyarország) földjén” történt; ²⁶ *Uo.*; ²⁷ Lásd a *Talmudba (Nida* 66b.) más összefüggésben; ²⁸ *Uo.* 201:75.; ²⁹ Büchler Sándor: *A zsidók története Budapesten* 391. oldal valamilyen jegyzőkönyv alapján; ³⁰ Megjelent könyvében, *Bét Efrájim* responsum *EH tinjáná* 27. fejezet *po* kezdetű bekezdés. A levélnek nincs dátuma. Írásának idejére következtethetünk abból, hogy ez egy válaszevél Márguliesz rabbi 1824. február 17-én kelt levelére (*uo.* 26. fejezet), amiről azt írja Wahrman rabbi jelen levelében, hogy „már majdnem egy negyed éve, hogy megkaptam levelét”; ³¹ *Imré és responsum JD* 84. fejezet; ³² *Zsidó lexikon* 754. oldal; ³³ *Pánim máirot* responsum 2. kötet 105. fejezet; ³⁴ *SÁ* uo. 201:45.; ³⁵ *Diré Chájim* responsum 1. kötet *JD* 45. fejezet; ³⁶ *SÁ* uo. 48.; ³⁷ *Ktáv Szofer* responsum *JD* 97. fejezet.

A TITKOK TITKA

„AZ ÖTLET NEM VÉLETLENÜL JÖN, HANEM
AZ ÖRÖKKÉVALÓ KÜLDI, MERT DOLGOM VAN VELE”

Különleges memóriajátékot tartunk a kezünkben, amit a héber abc gyakorlására és a betűk felismerésére tervezett LÉVAI ERIKA iparművész. A készlet tartalmazza az írott és nyomtatott mássalhangzókat, a szóvégi mássalhangzókat, valamint a 11 főbb magánhangzót is.

ÓNODY-MOLNÁR DÓRA ÍRÁSA

A héber betűk formája mintha valamiféle varázslatos világba röpítene bennünket, nem csoda, hogy *Lévai Erikát* is mindig nagyon foglalkoztatták: miért olyanok, amilyenek, milyen alakjuk van és ezek miként kapcsolódnak a zsidó filozófiához? Össze is állított egy kurzust olyan felnőtteknek, akik a héber betűkről akartak minél többet megtudni.

– A magyarázatok egy magasabb szellemi szinttel kapcsolnak össze minket. Ez a tudás mélyen bevésődik a lélek rétegeibe, s reméljük, olyan útravaló lesz, ami örökké kísér majd bennünket – mondja Erika, aki azonban nem csak a filozófiai tartalomra helyezte a hangsúlyt a kurzus során, hanem a gyakorlatias ismeretekre is: az előadások nemcsak a betűk felismerésében, hanem a héber nyelv elsajátításában is segítették az érdeklődőket. De mindennek az alapja: a betű.

– A héber betű esszencia, energiaforrás. Ha megismerjük őket, megérthetjük azt is, hogy egy-egy szó miért annyira erőteljes. Ezért is fontos a betűk tisztelete – magyarázza Erika, aki nem tagadja, hogy a spiritualitás befogadásához és átéréséhez kell némi érettség is.

Lévai Erika jó ideje próbálja megjeleníteni a betűkkel való foglalatosságot, a formák spirituális jelentőségét: úgy érezte, hogy ezt a spiritualitást az ékszereken ke-

NÉVJEGY

LÉVAI ERIKA

- SZÜLETETT: 1975
- FOGLALKOZÁSA:
iparművész,
múzeumpedagógus
- CSALÁD:
2 kislány édesanyja

resztül lesz képes megjeleníteni. Négy éve meg is alapította a Malka Design elnevezésű tervezőműhelyét. S ha már spiritualitás: Erika édesanyját hívják Malkának, ami héberül királynőt jelent – ezért van a Malka Design logójában korona.

– Az inspirációk ötletszikrákból fakadnak, de ezek soha nem véletlenszerűek – mondja Lévai Erika, aki felidéz, hogy legutóbb egy buszmegállóban állva „simogatta meg egy gondolat”, amiről biztosan tudja, hogy magas szférából érkezett. – Profán helyzetben, egy buszmegállóban álltam, amikor megérkezett az ötlet, az abc-s játék gondolata. De ez nem csak úgy véletlenül jött, sosem úgy jön, hanem az Örökkévaló küldte, mert tudja, hogy dolgom van vele. Aztán kell a kellő idő is ahhoz, hogy az ilyen gondolatokat kibontsa, s azok manifesztálódjanak. A héber abc-s memóriajáték már elkészült.

Lévai Erika az általa tervezett játékokkal és ékszereivel üzeni szeretne: azokhoz is közel vinni a zsidó kultúrát, akik belülről nem ismerik, akik távol állnak tőle. – Az emberek szeretnek tanulni, különösen, ha játszva tanulhatnak – véli, s jelzi azt is, hogy miért is tartja különösen fontosnak a tanulás folyamatát: attól, amit az emberek nem ismernek, idegenkednek.

Lévai Erika ékszerei valóban különlegesek, árad belőlük valami nem evilági, valami Földön túli, légies, mintha mindegyik arról akarna tanúbizonyságot tenni, hogy ott áll fölöttünk az Örökkévaló, de nemcsak úgy áll, hanem körülölel minket, átfon, beborít védelmezőn.

– Ez 3D printből készült – mutat egy aranyból készült, Izrael országhatárainak sziluettjét formázó nyakláncmedált. Ezen, ha az ember kézbe veszi, kitapintható az ország domborzata, tengerpartja. A medált Erika egy különleges napra tervezte: Izrael Állam megalapításának hetvenedik évfordulójára.

Aztán egy másik medált ad a kezembe: egy tóramutatót. A kis, pár centis kecses tárgy, szintén nyakláncra akasztható, de ez ezüsből készült. Meg is van a magyarázata: – Ami tórahaszlati tárgy, nem készülhet aranyból. Ez a szabály. Viszont megvan a maga prakti-

kussága: e tóramutató akár utazásnál is jól használható, de nemcsak akkor, hanem a zsinagógában is: Erika a női részlegen ülve, e kis olvasójával nyomon tudja követni a tóraolvasást.

A medál önmagában is esztétikus: egy kinyújtott mutatóujjú jobb kezét formáz – ha valaki nem tudná, mire való, annak is öröm ránézni, kézbe venni.

Erika tóramutatója azért is különleges, mert egybeolvasztotta e tárgyban a múltat és a jövőt.

– Ezt a tóraolvasót egy Adler Fülöp, óbudai ötvös mester által készített tóramutató inspirációja alapján készítettem el, ami a Magyar Zsidó Múzeum gyűjteményében található. De egy múzeumban csak csodálni lehet a szépséget, én viszont a „mostban” is megjelenítem a tökéletességüket, s ékszerré formálom Adler Fülöp gyönyörű munkáját. Adler Fülöp 1837-ban készített eredeti tóramutatója azért is különleges, mert az akkori tiltó rendelkezések miatt zsidók nem dolgozhattak nemesfémekkel. Egy speciális engedély miatt azonban az óbudai közösség kivétel volt, ennek köszönhetően kaphatott ötvösi engedélyt néhány zsidó, köztük Adler Fülöp.

Erika tervez mezüze tokokat is üvegből, fából, és az ő nevéhez fűződik az az aranyfüst-idézet, amelyet öt éve

készített Ros hasánára a Budapesten található Keren Or Zsinagóga Tóraszekrénye fölé. A térbeli aranyfüsttel készített szövegrész a 118. zsoltárból való. A héber betűk pedig mintha azt üzennék, hogy Erika munkája még messze nem ért véget: a betűk varázslata, a titkok titka még megfejtésre vár.

Elérhetőségek:

E-mail: malkadesignkft@gmail.com
facebook.com/malkadesign

ITT MINDEN GYEREK EGY KINCS

Szilánk Zsuzsával, a Maimonidész Gimnázium igazgatójával beszélgettünk az iskola küldetéséről és az első tanév tapasztalatairól. Az érdeklődők a november 7-i és a december 12-i nyílt napon személyesen is feltehetik a kérdéseiket. BÉCSI ÉVA ÍRÁSA

A zsidó kultúrában és vallásban évezredek hagyománya van az oktatásnak. A zsidó vallás tanítása szerint a tanulás és a tanítás kötelessége hároméves korunkban kezdődik el, és életünk utolsó másodpercéig tart. A judaizmus szerint a tanulás a leg-nemesebb vallási kötelesség.

A Maimonidész Gimnázium egy olyan modern, nyitott és magas színvonalú világi oktatást nyújtó iskola, amely egyszerre tud korunk igényeinek megfelelni, és képes egy kiterjedt tudásra, valamint pozitív közösségi tapasztalatokra alapozott, büszke zsidó identitással bíró nemzedéket felnevelni.

A kéttannyelvű középiskola évente több nyílt napot is rendez az érdeklődők számára. Az új tanévben október 17-én lehetett elsőként az intézménybe látogatni. Ennek kapcsán, de nem csak erről Szilánk Zsuzsával, a gimnázium igazgatójával beszélgettünk.

– Mesélg egy kicsit az iskola születéséről. Mikor fogant meg a gondolata annak, hogy gimnáziumot szeretnétek létrehozni?

– Köves Slomóval, az Óbudai zsinagóga vezető rabbijával sokat beszélgettünk arról, hogy nagyon hasznos lenne egy olyan oktatási intézmény, ahol a mai modern oktatással együtt a zsidó vallást és kultúrát is oktatjuk. Az ötletelést tettek váltották fel, és megvásároltuk az iskola épületét, majd egy nagyon profi designer csapat segítségével kialakítottuk az arculatát. Szerettük volna, ha az épület kívülről megőrzi eredeti polgári jellegét, de belül nagyon modern, 21. századi berendezésűvé válik.

Ez a második tanévünk, az első évet nagyon szép eredményekkel zárták a diákjaink. Nagyon büszké vagyunk rájuk és a közösen elért eredményekre. Fontosnak tartjuk, hogy nemcsak a tanításra és a

NÉVJEGY

SZILÁNK ZSUZSA

- SZÜLETETT: 1976
- FOGLALKOZÁSA: a Maimonidész Gimnázium igazgatója
- CSALÁD: házas, 2 gyermek édesanyja

tananyag számonkérésére koncentrálnunk, hanem a gyerekek egyéni fejlesztésére is.

– Mit jelent az egyéni fejlesztés, hogyan valósítjátok ezt meg a mindennapi oktatásban?

– „*Tanítsd az ifjút a maga útja szerint, ha megöregszik sem tér majd le róla*” (Példabeszédek 22:6.)

Ez a Maimonidész Gimnázium filozófiája. Arra törekszünk, hogy mindenkiben megtaláljuk azt a tehetséget, amiben ki kell bontakoznia, és segíteni tudunk, hogy minden ide járó tinédzser megtalálja azt az utat, amin haladnia kell. Keressük a gyerekek egyéni tehetségét, és ha megtaláltuk azt, amiben leginkább szeretnének kiteljesedni, akkor mindent megteszünk, hogy 100 százalékbán támogassuk őket. Ezt teszi lehetővé az előző évben kidolgozott, diákjaink igényeire kidolgozott ösztöndíj programunk is.

A Maimonidész Gimnázium tanulói kiscsoportos oktatásban tanulnak mindent, így sokkal jobban oda tudunk figyelni az egyéni igényekre. Az iskolában saját pszichológussal,

fejlesztő- és gyógypedagógussal dolgoznak a gyerekek, így minden kamaszkori problémát, esetleges tanulási nehézséget is könnyen orvosolni tudunk. Mivel a gimnázium kéttannyelvű, nagy hangsúlyt kap az angol és héber nyelvoktatás. Az első évben heti 16 órában tanulják az angol nyelvet, így olyan magas szintű felkészítést kapnak a gyerekek, hogy a teljesen kezdő szintről indulók is magabiztos középszintű tudással rendelkeznek az év végére – a haladók számára pedig határ a csillagos ég. Kilencediktől már több tantárgyat angolul oktatunk, ezért is fontos, hogy minden tanuló magabiztosan elsajátítsa az idegen nyelvet. Ezzel együtt természetesen a hébert is magasabb óraszámokban tanulják a nulladik évfolyamosok. Itt az a cél, hogy a tanév végére magabiztosan tudjanak írni és olvasni héberül és alapszókincssel kommunikáljanak.

– Milyen mértékben van jelen a zsidó identitás megélése? Hatással vannak-e az iskolában tanultak a gyerekek otthoni, családi szokásaira?

– Mint ahogy már említettem, a magas szintű oktatás mellett a zsidó vallás, a kultúra és a hétköznapi zsidó élet rítusainak átadása is az intézmény feladata. Az ide járó gyerekeket megtanítjuk a vallásos zsidó élet alapvető mozzanataira, úgy, mint a szombat megtartása vagy az egyes ünnepek liturgikus ünneplése. Több családnál is előfordult, hogy a szülők először csak a „gyerek miatt” jöttek el a zsinagógába, és mára rendszeres zsinagógába járó emberek lettek. Ennek mi nagyon örülünk, igyekszünk minél több olyan programot szervezni, ahol a családokat is be tudjuk vonni a közösségbe.

A Maimonidész Gimnázium így veszi ki a részét a magabiztos, nyitott szellemiségű fiatal nemzedék neveléséből. A gimnázium szeretettel várja hallgatói közé a magyar zsidó fiatalokat függetlenül attól, hogy családi háttérükben mennyire tölt be nagy és aktív szerepet a zsidó vallás gyakorlása. Az iskola hitvallása nem a szabályok megkövetelése, hanem a zsidó vallás és a hagyományok átadása gyermekeink számára.

HANDLÉTŐL A GRAND CAFÉIG

A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum közelmúltba nyílt kiállítása azt mutatja be, hogy az emancipáció után milyen szerepet töltöttek be a Magyarországon élő zsidók, a turizmus és a vendéglátás piacán. **BÉCSI ÉVA ÍRÁSA**

A magyarországi zsidóságot polgári jogaikban egyenjogúsító 1867. évi törvény után hazánk zsidósága a gyorsan fejlődő országgal együtt gyarapodott. Számuk ugrásszerűen megnőtt a kisebb-nagyobb kereskedők és vendéglátósok körében is. A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum kiállítása a dualizmus boldog békeéveinek világába repített vissza. A kiállítás bemutatja azokat a Magyarországon élő zsidó embereket, akiknek többek között Budapest világvárossá válását is

köszönheti. A mezőgazdaságban, a kereskedelemben és a kávéházak újragondolásában is nagy szerepet játszanak a zsidó származású szakemberek, üzletemberek, vállalkozók, akik ma is ismert kávézókkal ajándékozták meg Budapest kulturális életét.

Mauthner Ödön neve a századfordulón világszerte ismert volt. Magyarországon ő foglalkozott először vetőmag-nemesítéssel és termesztéssel, és kiváló eredményei

pár éven belül meghozták számára a nemzetközi elismerést is. 1876-ban alapította meg vállalkozását Mauthner Ödön Magterménykereskedő néven, üzlete a Koronaherceg (ma Petőfi Sándor) utcában volt. Először gabona magvakkal kereskedett, majd takarmánymagvak nemesítésével és árusításával foglalkozott. A cég 70 éves fennállása alatt fokozatosan bővítette ki profilját a legkülönbözőbb vetőmagokra. Pár éven belül megkerülhetetlen szaktekintéllyé vált a mezőgazdaságban

nemzetközi szinten is, ipari és világkiállításokon is sorra aranyérmeket kapott.

A Steuer család Budapest egyik legjelentősebb kávé dinasztiája volt az 1880-as években. A fővárosba került testvérpár fiatalabb tagja, Sándor vezette a Múzeum körúton a Fiume kávéházat, majd a megnyitástól 1894-től hét éven át a New York Kávéházat. Bátyja, Gyula egy bécsi kávéházban tanulta ki a szakmát, majd a pesti Európa Szálló kávéházában főpincérkedett. 1888-ban pedig megnyitotta az Abbázia kávéházat. Az Oktogon óriása a kor Budapestjének legnagyobb és legfényesebb kávéháza volt. Hírnevét nemcsak modernnek számító berendezésével nyerte el, hanem Steuer Gyula tudatosan kitűnő atmoszférát teremtett ahhoz, hogy a kávéház találkozási fórummá is váljon. A hely művészek, képviselők és vezető politikusok törzshelye lett. A kávéház büszkélkedhetett az ország legnagyobb tükreivel, ónix-márvány asztalai, elegáns enteriőrje, délszaki növényei, a pincérek formabontó, modern megjelenése a Monarchia egészében ismertté tette. Steuer Gyula nézete szerint a kávéház egyedisége abban is megnyilvánult, hogy a vendégek beszélgetését nem zavarta zene. Az Abbázia talán leg híresebb törzsvendége a kor jónevű politikusa, Vázsonyi Vilmos volt, de rendszeresen betért ide Eötvös Károly is, aki ez idő tájt világhírnévre szert tett ügyvéddé vált. Ismertséget a Tiszaeszlári per hozott számára, ahol sikeresen védte az emberöléssel vádolt zsidókat.

Goldberger Sámuel Gottlieb szegény családban született 1866-ban. Édesapja vaksága miatt korán, már 13 éves korától dolgoznia kellett. 1892-ben vette feleségül a tőle egy évvel fiatalabb Winter Antóniát, akivel hat gyermeket neveltek fel. Ugyanebben az évben nyitotta meg első áruházát a budapesti Rákóczi út 38. szám alatti épület földszintjén és első emeletén. A Párisi Nagy Áruház akkor a legmodernebb kereskedelmi egység volt a városban. Az a fajta megoldás, hogy egy épületen belül a vásárló az élelmiszertől kezdve a divatáruig át a háztartási eszközökig mindent megvásárolhat, teljesen újszerű volt. 1908-ban megvásárolták az Andrássy út egyik legismertebb épületét, a volt terézvárosi kaszinó palotáját. Ezt – az épület dísztermének megahagyásával – lebontatták, és helyén építették fel Európa egyik legmodernebb áruházát, az új Párisi Nagy Áruházat. A vasbetonváz, szecessziós épületet rendkívül modern gépészettel és automata tűzoltórendszerrel egészítették ki. Az ünnepélyes megnyitást 1911. február 3-án tartották a kereskedelmi miniszter jelenlétében. Összesen 806 fő dolgozott itt.

A fent említett nevek és történetek csak apró töredéke az átfogó kiállításnak, melynek felhozatalából csak a kóser zsidó vendéglátás fejlődésének bemutatását hiányoltam.

De, a több egymástól különböző személyiségű és hivatású zsidó ember sikertörténetében egyetlen közös dolgot ki kell emelnem. Sikereik minden esetben a kitartó és minőségorientált munkájuk gyümölcse.

A kiállításon több megmaradt, tárgyi emlék is helyet kapott. Ilyenek például a New York kávéház ital és étlapjai, valamint az asztal kötelező kellékeként megjelenő kutyanyelvek,

melyeket itt használtak először annak érdekében, hogy a papír nélkül maradt írók, költők is leírassák gondolataikat.

A Párisi Nagy Áruház katalógusa mellett az alapítók otthon készült családi videói vannak a falra vetítve. Ezáltal még közelebb érezhetjük magunkhoz az egykori kereskedőket, akik a legnagyobb sikerekben is megmaradtak azoknak az egyszerű, egymást őszintén szerető, ám a munkájukban elszánt és precíz embereknek, akik a kezdetekkor voltak.

MEGTÖRT AZ „ÓBUDAI ÁTOK”

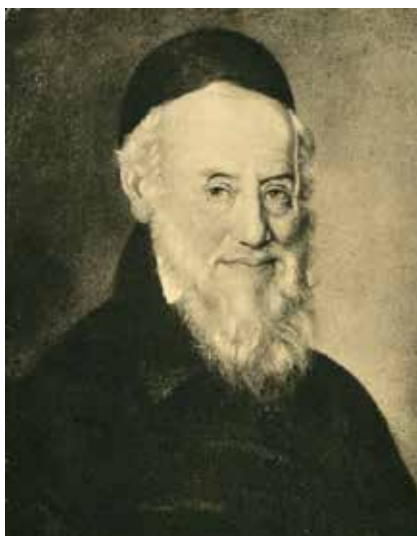
A KECSEGE-BOTRÁNYTÓL AZ ÓBUDAI ÁTOKIG ÉS ANNAK MEGTÖRÉSÉIG

A 18. században Magyarország egyik legbefolyásosabb zsidó közössége Óbudán volt, ahol vitás ügyek tucatjairól döntöttek. A kort megbotránkoztató ügyeivel került ide Chorin Áron reformer rabbi is, kihez aztán balsorsú jóslatot költöttek. Ezt az átkot járjuk körbe az óbudai zsidó történelem évszadjai során. CSEH VIKTOR ÍRÁSA

A KECSEGE-BOTRÁNY

A kecsege a valódi tokfélék fájába tartozó hal, mely honos úgy a Dunában, mint a Tiszában, így hát széles e Magyarországon elterjedt – időről időre horgára akadt a zsidó halászoknak is. Felmerült tehát a kérdés, hogy a kecsege kósernek számít-e. Bizonyos szefárd területeken, mint például Törökországban kósernek minősítették, míg a legtöbb askenázi országban a rabbik tiltották a fogyasztását.¹

A kecsege fogyasztásának kérdése eljutott a korszak egyik legnagyobb rabbijához, a prágai Jehezkiel Landauhoz (1713–1793), aki hosszas fejtegetés után, Maimonidészt citálva végül is kósernek fogadta el a kérdéses halat, mely bekerült híres

Chorin Áron, a kecsege-botrány főszereplője

könyvébe a *Noda BiJehudá*ba (Prága, 1776) is.² A történet viszont nem maradt ennyiben, ugyanis Landau rabbi bár engedélyezte a kecsege fogyasztását, ez valószínűleg széles körben mégsem terjedt el, mert lokálisan a rabbik legtöbbször továbbra sem pártolta ezt, nem úgy, mint Chorin Áron (1766–1844) aradi rabbi, aki elhatározta, hogy halálában is megvédi egykori mesterének, Ráv Landaunak a becsületét, és *Imré Noám* (Prága, 1798) címen igyekezett igazolni annak döntését. Ennek az lett a következménye, hogy 40 rabbi vitairatot bocsátott ki Chorin ellen, melyben kijelentették, hogy aki kecsegét fogyaszt, azt egyházi átokkal (héremmel) sújtják.³

Közben az akkor paksi rabbi, Grieshaber Jichák (1745–1823) is kutatást végzett a témában, és szintén könyvet jelentetett meg, *Mákel Noám* (Bécs, 1799) címen, melyben továbbra is tiltottnak ítélte a kecségét. A paksi rabbi írásának jelentőségét hangsúlyozta, hogy a morvaországi főrabbi, Mordekháj Benet (1753–1829) approbálta.⁴ Erre Chorin még írt egy válaszröpiratot *Sirjon Káskászim* (Prága, 1799) címen – a magyarul „Pikkelyes Páncél” című írás éles hangot ütött meg.

CHORIN BOTRÁNYA

A kecsége-botrány ezzel nagyjából lezárult, viszont Chorin rabbi igazi botránya csak ezután kezdődött el, ugyanis hamarosan, *Ros Ámáná* (Prága, 1803) címen újabb könyvet publikált, melyben saját újításait közölte, melyek máig a legtöbb zsidót megbotránkoztatják.

Chorin újításai között a következők szerepeltek:

- az imakönyvből törölni a kabbalisztikus igéket, elsősorban a sófár megfűjásakor
- megszüntetni azt a szokást, hogy a betegeknek új héber nevet adjanak
- megszüntetni az erev Jom kipur napi kápará szertartást
- mellőzni a *Kol nidré*t az imakönyvből
- betiltatni, hogy a *Mögilát Eszter* felolvasásakor a hívők zajongjanak Hámán nevének felolvasásakor
- megtiltatni, hogy a zsidók hangosan imádkozzanak és közben dőlöngéljenek
- elrendelni, hogy az esküvőt a zsinagógában tartsák, ne pedig szabad ég alatt...⁵

Alig, hogy megszáradt a tinta Chorin könyvén, hatalmas botrány tört ki: Mordekháj Benet főrabbi egyenesen ki akarta zárni az egész zsidó közösségből. Chorin szolgálati helyén, Aradon is a legtöbb zsidó ellene fordult: 1804. szeptember 8-án, sábat suván, a megtérés szombatján gyalázkodó kiáltozásba fulladt az általa vezetett Isten-tisztelet... Chorin rabbi a béke visszaállításának kedvéért elhatározta, hogy

maga égeti el könyvét, ha Ráv Benet rámutat, hogy mi számít eretnek-ségnek benne, ám ő erre már nem válaszolt.⁶

AZ IGAZSÁG KERESÉSE ÓBUDÁN

Chorin rabbi végül úgy döntött, hogy az ország egyik legméltóságteljesebb közösségénél, illetve annak vezetőjénél, Münz Mózes (1750–1831) óbudai rabbinál ke-

Münz Mózes rabbi – Forrás: Milev

resi meg igazát. 1805. szeptember 1-jén Ráv Münz magához hívatta Chorint, kinek meglepetésére a szobában volt az aszódí és a zsámbéki híres rabbi is, melyre így emlékezett vissza:

„Az óbudai főrabbi azt mondta, hogy vallási törvényszéket akar a két másik rabbival együtt az én ügyemben tartani és felhívott arra, hogy ismerjem el előre döntőnek ennek a törvényszéknek a határozatát.

Sokáig küzdöttem magammal: mit tegyek? Ilyen törvényszéki eljárásra elkészülve nem voltam. Vajon szolgálom-e a békét, ha ezt a megoldást elfogadom? Végül is elővettem egy ív fehér papírt, felírtam rá ezt a szót: »kompromisszum«, azaz meg-egyezés és lent aláírtam a nevemet, a megegyezés szövegét, mondtam holnap együtt fogjuk megállapítani. A három rabbi aláírta az ívet. Azt hittem, ezzel megtettem kötelességemet a béke érdekében és a törvényszéki ülés erre a napra véget ért. Az óbudai főrabbi ezután közölte velem, hogy a vallási törvényszék

másnap ülése a községháza nagytermében lesz, mert azon hallgatóság is részt akar venni...

A nagy óbudai zsinagóga udvara másnap reggel, mikor megérkeztem, tele volt utcai kölykökkel, akik éktelen fütyüléssel és átkozódással fogadtak. Mikor a nyitott terembe beléptem, halálos csend támadt. Köszönésemet senki sem fogadta. Az elnöki székben az aszódí főrabbi ült, aki mereven nézett reám.

Azután az aszódí főrabbi mély hangon megszólalt. Ezt mondta: – Szent törvényszékünk mondotta, egyhangúlag és visszavonhatatlanul elhatározta, hogy ha azonnal nem vonod vissza azokat a tévelygéseket és tévedéseket, melyeket a »Ros amana« című könyvedben leírtál szent vallásunk ellen: a megszegyenyítés jeléül, itt rögtön le fogják vágni a szakálladat!

A közönség soraiból felemelkedett egy ember, kezében ollóval és fenyegetően közeledett felém.

Én kérésre fogtam a dolgot: Mutasd meg: miben vétkeztem vallásunk tanai ellen?

Az aszódí főrabbi felvette az asztalról az általam előzőnap aláírt fehér ívet és azt mondotta: ezzel az írással már magad vallottad be bűnösségedet.

Hátam mögött megcsattant az olló.

Én, hogy megmeneküljek a szégyentől, aláírtam egy nyilatkozatot, mely így szól: Sajnálom és restellem, hogy a *Ros ámáná* című könyvemet kiadtam, annak megjelenését sajnálom és visszavonom.

Aztán lehajtott fővel mentem át a templom-udvaron és indultam hazafelé.

A szenzáció, melyet ez az óbudai jelenet keltett, óriási volt az egész országban. Öreg édesapám és egész családom remegett az életemért, annyira felizgatott és elővett ez a szégyen.

Az óbudai ítéletet én a Magyar Királyi Helytartósághoz fellebbeztem. Előadtam, hogy milyen körülmények között írtam alá ezt a nyilatkozatot. A Királyi Helytartóság valóban rendeletet adott ki, mely-

ben megsemmisítette az óbudai ítéletet és egyúttal utasította Arad vármegyét, hogy ítélje súlyos pénzbüntetésre azokat, akik templomi prédikációt illetlenül megzavar-
ták.”⁷

Chorin rabbi személye az óbudai jelenet után is megosztó maradt még a reformpárti zsidók között is: egyesek a neológia előfutárát, sőt alapítóját látták benne,⁸ ám valójában Chorin radikális „újításai” a neológiában sem implementálódtak, azokkal inkább csak 20-21. századi reformmozgalmakban találkozhatunk.

AZ „ÓBUDAI ÁTOK”

Chorin rabbi nem csak teológiai szinten hódított, hanem egy sötét színezetű babonát is költöttek köré. 1924-ben dr. Adler Illés (1868–1924) rabbi halála után a *Jewish Telegraph*-ban, „The Malediction of Altofen” címen egy Londonban élő, magyar származású zsidó közlése alapján napvilágot látott az „óbudai átok” mendemondája.

A teljes mértékben szájhagyományon alapuló átkot elvileg Chorin mondta az óbudai rabbiszek betöltőire, miután őt megszégyenítették ott.⁹ A cikkíró az átok valóságtartal-

mát az Óbudán szolgáló rabbik hirtelen halálával gondolta illusztrálni. Nézzük hát a valóságot.

ELÁTKOZOTT RABBIK?

Az átok tehát a ma is álló óbudai zsinagóga rabbiszekét elfoglalóira szállt, de legfőképp Münz Mózes főrabbi, viszont olybá tűnik, hogy rá mégsem igazán hatott, hiszen még mai szemmel nézve is szép kort, 81 évet tudhatott maga mögött amikor meghalt – emléke pedig nem kopott: az éppen aktuális óbudai rabbi évről évre Ráv Münz sírkövénél tartott gyászünnepeket, halála után több mint száz évvel, 1933-ban dr. Neumann József rabbi beszédében Münz „halhatatlan jelentőségéről” beszélt.¹⁰

Münz halála után Ráv Cvi Hirsch Heller (1776?–1834) bonyhádi rabbist hívták meg, akit sokan emlegettek, mint Hersele Hárif, vagyis az „éles eszű Hersele”, mely a rabbi nagy tudását hivatott jelezni. Ráv Heller alig egy év után adta vissza nemes lelkét az Örökkévalónak, ám a mintegy 60 évével ez akkoriban különösebben nem számított fiatalnak.¹¹ Könyvei a *Tiv Gitin* (Zólkiew, 1839) és a *Tápuché Záháv* (Przemysl, 1874) pedig örök emléket állítanak neki.

Hosszabb szünet után 1861-ben Hirsch Márkus (1833–1909), korábbi karcagi és tiszabői rabbi következett, aki ezután 1880-ban Prága, 1889-től haláláig pedig Hamburg főrabbi lett.¹² 76 évesen hunyt el, halálának hírére az óbudai zsinagógában gyász Isten-tiszteletet tartottak, mely alkalomra a belső tere fekete fátyollal vonták körbe.¹³

A rabbiszekben 1887-ben dr. Klein Gyula (1850–1895), addig szigetvári rabbi következett. Bár Klein rabbi valóban fiatalon hunyt el, munkássága nem múlt el nyomtalanul: meghonosította Óbudán a magyar hitszónoklatot. Nekrológiájában a következőképpen festették meg alakját:

„Az óbudai zsidók szeretett lelképásztora hosszas szenvedés után örök álmra hunyta le szemét. Igaz zsidó, igaz magyar volt. Szerette a zsidóságot, mint ritkán valaki, s e szeretete nyilvánult mind szavaiban, mind cselekedeteiben. Lángoló szózata édes anyanyelvünkön az első között hangzott, s egész iparkodása oda irányult, hogy a zsidó tudományt a magyarok zsidóságnak is hozzáférhetővé tegye. E cél szolgálatában fogott egy a maga nemében páratlan és korszakalkotó munkába, a Talmud magyar fordításába. Ez az ő fő érdeme, mert kezdeményezője volt egy oly eszmének, mely hivatva van eleget tenni a magyar zsidóság tudásvágyának.”¹⁴

Elhunytáról kegyelet-teljesen emlékezett meg az egykori szigetvári közössége is.¹⁵

Ezután következett csak dr. Adler Illés rabbi, akivel kapcsolatban lábra kapott az átok-legenda. Adler korábban Kiskunfélegyházán volt rabbi, 1896-1907 között Óbuda rabbijai, majd a Rumbach utcai zsinagóga vallási vezetője volt haláláig, melyet egy hirtelen jött betegség, epehólyag-gyulladás okozott.¹⁶ Milyen ember is volt:

„Csupaszív ember volt, aki egész napját áldozta – ezzel nem egy nagy tervét és elgondolását áldozta fel – hívei ügyes-bajos dolgainak. Pesten is pátriárkális vidéki rabbi maradt, minden egyes híve gondját lelkén

viselte. »Szeretni foglak benneteket igazán... minden egyest közületek nyájassággal fogok magamhoz édesgetni és csatolni.« – ígérte óbudai székfoglalójában és be is váltotta minden állomáshelyén.¹⁷

1910-ben a nagybittsei rabbist, dr. Wellesz Gyulát (1872–1915) hívták meg rabbinak, aki mellesleg a középkori francia-zsidó irodalom kiválósága is volt.¹⁸ Wellesz rabbist öt éves működése alatt annyira megszerette a közössége, hogy elhatározták, hogy legalább két évig be sem töltik újra a rabbiszéket.¹⁹

EGY VÉGZETES BALESET

„A katasztrófa az évszázados óbudai zsinagógától körülbelül harminc lépésre történt. Dr. Schreiber főrabbi, miután elhagyta a Dicső utcai iskolát, dr. Edelstein Bertalan budai rabbihoz indult, kivel fontos tanácskozása volt. Minthogy a zsidó templom előtti villamos-megállóhely néhány nappal ezelőtt megszűnt, a főrabbi a legközelebbi megálló felé indult, de közben egy lassan mozgó villamossal találkozott. Erre akart felszállni, de megcsúszott és ott, alig pár lépésre zsinagógájától, összeroncoltak a kerekék.”²⁰ – történt ez dr. Schreiber Ignác (1891–1922) fiatal rabbi-val, aki 1919-től állt az óbudai hitközség élén.

A tragédiát külön szívbemarákolóvá teszi, hogy Schreiber rabbi néhány nappal korábban avatta fel a hitközség máig használatos, Bécsi úti temetőjét, utolsó beszédében tehát a halálról beszélt, de ekkor még senki sem sejtette, hogy az élettől lüktető férfi lesz a temető első halottja.²¹

Scheiber Ignác

Forrás: konfliktuskutato.hu

A KOR CÁFOLATA: ÁTOK HELYETT MONDA

Egy névtelen levélíró a fent említett 1924-es *Jewish Telegraph*-os cikket pár héttel később cáfolta, vagy inkább újraértelmezte: szerinte átokról vagy jóslatról szó sem volt, annál inkább egy közszájon forgó mondáról, mely szerint „az óbudai hitközség rabbijai közül az egyik kizárólag ennek a hitközségnek kebelében működik élete fogytáig, míg a másik a hitközség keretén túlmenőleg országos, sőt világhírnévre tesz szert a működésével.”²² Ezzel pedig vitába szállni felesleges, hiszen ha végignézünk az illusztris óbudai rabbisoron, akkor a „monda definícióját” mintegy helyesnek állapíthatjuk meg.

A VALÓSÁGOS TRAGÉDIA

Az igazi tragédia, mint mindenhol máshol, az országban a vészkorszak gyötrelmes éveiben következett be és deportálásokkor tetőzött. A hitközség rabbijának szerepét 1927-től dr. Neumann József (1890–1964), korábban brassói rabbi töltötte be, akit egyébként már 1925-ben rabbivá választottak, csak a trianoni határlezárások miatt évekig húzódott az ügy.²³ Neumann rabbi a holokausztot túlélte, és visszatért szeretett közösségének maradványához, kikkel még 1956-ig maradt. Ezt követően viszont már csak vendég-rabbik jártak Óbudára, míg végül a hatvanas évek végére hosszú évtizedekig megszűnt a hitélet.²⁴

AZ ÓBUDAI ÁTOK MEGTÖRÉSE

A fenti hasábkoból kitűnik, hogy az óbudai átok nem volt több, mint egy szenzációhajhász szófordulat, viszont az igazi átkot a holokauszt pusztítása hozta, és bár a veszteségeket visszafordítani nem lehet, a további enyészetet sikerült megakadályozni és újra az épülés útjára vezetni.

2010-ben hazai és külföldi állami és egyházi méltóságok jelenlétében az Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség (EMIH) újraavatta a zsinagógát: Köves Slomó rabbi vallási vezetése mellett azóta mindinkább aktív hit- és kulturális élet folyik az évszázados falak között, az egyre gyarapodó közösségben.

Az átok megtört, és kívánjuk, hogy átok többé ne érje az óbudai – és természetesen más – közösséget, hanem áldás kísérje a zsidó közösségek életét.

¹ Samson Morpurgo rabbi: *Semes Cödáká* responsum 1. kötet *JD* 14. fejezet; ² *Nodá BiJehudá* responsum *Tinjáná JD* 28. fejezet; ³ „Chorin Áron drámai jelenete Óbudán”, in: *Egyenlőség* (1938), 58. évf. 35. szám, 10. o. A továbbiakban: „Chorin”, in: *Egyenlőség* (1938); ⁴ Grieshaber Jichák rabbi: *Makél Noám*, Bécs, 1799. 3. oldal; ⁵ „Chorin”, in: *Egyenlőség* (1938); ⁶ U.o.; ⁷ U.o.; ⁸ „Chorin rabbi csodálatos pozsonyi lakomája”, in: *Egyenlőség* (1927), 46. évf. 39-40. szám, 23. o.; ⁹ „Az óbudai átok”, in: *Egyenlőség* (1924), 43. évf. 13. szám, 10. o.; ¹⁰ „Hirek – Münz rabbi emlékezete”, in: *Egyenlőség* (1933), 54. évf. 1. szám, 34. o.; ¹¹ Blau László, *Bonyhád – Egy elpusztított zsidó közösség* (Bonyhád: Soha többé Soá! Alapítvány, 2008), 32. o.; ¹² „Külföldi hírek – A volt ó-budai főrabbi”, in: *Egyenlőség* (1889), 8. évf. 37. szám, 12. o.; ¹³ „Hirek – Emlékünnepe”, in: *Egyenlőség* (1909), 28. évf. 25. szám, 10-11. o.; ¹⁴ Edelstein Bertalan, „Dr. Klein Gyula”, in: *Egyenlőség* (1895), 14. évf. 30. szám, 6-8. o.; ¹⁵ „Hirek – A szigetvári izr. hitközség”, in: *Egyenlőség* (1896), 15. évf. 7. szám, 8. o.; ¹⁶ Kecskeméti Vilmos, „Adler Illés betegsége és halála”, in: *Egyenlőség* (1924), 43. évf. 8. szám, 3. o.; ¹⁷ Scheiber Sándor dr., „Adler Illés halálának huszadik évfordulója”, in: *A Magyar Zsidók Lapja* (1944), 6. évf. 8. szám, 8. o.; ¹⁸ Ujvári Péter, (szerk.), *Magyar Zsidó Lexikon* (Budapest: Zsidó Lexikon, 1929), 961. o.; ¹⁹ „Hirek – Az óbudai hitközség kegyele”, in: *Egyenlőség* (1915), 34. évf. 17. szám, 10-11. o.; ²⁰ „Az óbudai főrabbi tragédiája”, in: *Egyenlőség* (1922), 41. évf. 49. szám, 1. o.; ²¹ „Az óbudai főrabbi utolsó beszéde: a temetőről és a halálról”, in: *Egyenlőség* (1922), 41. évf. 49. szám, 1-2. o.; ²² „Az óbudai mende-mondta”, in: *Egyenlőség* (1924), 43. évf. 15. szám, 7. o.; ²³ „Budapestre jöhet-e Neumann dr. az óbudai izr. hitközség ujonnan megválasztott főrabbi?”, in: *Egyenlőség* (1925), 44. évf. 29. szám, 1. o.; ²⁴ Dohi Gabriella, „Az óbudai zsidóság nyomában – Beszélgetés Cseh Viktor kultúrtörténésszel, az óbudai zsidó séta vezetőjével”, in: *Óbudai Anziksz* (2017/2018/tél), 46-54. o.

SENKI NEM UNATKOZIK AZ ÓBUDAI ZSINAGÓGÁBAN

Akik nem látogatják rendszeresen az Óbudai Zsinagógát, azt hihetik, hogy kizárólag imaházként funkcionál, azonban a tetszhalálból újjászülető épület mára megannyi színes programnak ad otthont. Ezeket mutatjuk most be, hogy egy kis ízelítőt adjunk a zsinagóga hétköznapijairól is. J. T. ÍRÁSA

Hétfőtől péntekig legalább akkora élet folyik a zsinagóga falain belül, mint sábeszkor – vagy nagy ünnepek alatt. Igazán pezsgő a légkör és mindig van mit csinálni. Minden napra jut „baba-mama” program, nagyobb gyerekek is heti rendszerességgel járnak ide, minden héten egy-egy alkalommal tanulhatnak nők és férfiak, külföldi és hazai turistacsoportok adják egymásnak a kilincset, és a frissen felújított konyhán készülnek a sábeszi és ünnepi fogások is. Senki nem unatkozik a zsinagógában. Hogy mitől ennyire változatos az élet, elmondják azok, akik nélkül ez aligha működne zökkenőmentesen.

MINDENKI ANYUKÁJA

Először Ambrus Klárral, „mindenki anyukájával” beszélgettem a zsinagóga imatermében.

Nehéz lenne megfogalmazni, hogy Ambrus Klári milyen szerepet tölt be a közösség és a zsinagóga életében, abban viszont mindenki egyetért, hogy ő az, akihez bármi-

lyen problémával lehet fordulni, illetve mindig, mindenkit meghallgat, bármiről is legyen szó. Viccesen, „mindenki anyukájának” becézik, amit ő egyáltalán nem bán, és szívesen helyt áll ebben a szerepben.

„Én vagyok itt a legidősebb tag, mondja mosolyogva. De tényleg!” – vágja rá, mikor látja rajtam, hogy kételkedem a szavaiban. Az anyáskodás ebből is fakadhat – teszi hozzá. „Amikor először elkezdtem az EMIH-nek dolgozni,

más volt a munkaköröm, nem volt ennyire összetett. Az egyik kedvencem, a zsinagóga bemutatása.” Ahogy ezt kimondja, be is toppan egy házaspár: Amerikából, Portlandból jöttek. (Portland Oregon állam legnépesebb városa, itt él az egyik legnagyobb zsidó közösség Oregonban.) A férfinak magyarok az ősei, minden évben ellátogatnak Magyarországra, de Óbudán még sosem jártak. Amíg Klári körbevezeti őket, figyelem, ahogy beszélgetnek: látni, hogy Klári milyen átéléssel mesél, és hogy a férfinak mennyi emlék szakad fel a látogatás során. Megható jelenet.

Távozásuk után a látogatók összetételéről kérdezem Klárit: „Ugyanannyi külföldi jön, mint magyar. Sok a ’be-eső’ látogató, de rengeteg szervezett csoport is jön. Nyáron jellemzően több a vendég, de szeretnénk, ha ez egész évben így lenne. A Múzeumok Éjszakáján is nyitva vagyunk, idén megállás nélkül jöttek – hajnali három óra után ment el az utolsó csoport. Jó érzés, hogy ennyi embert érdekel a zsinagóga. Minden csoportnak elmesélem a zsinagóga régi és mostani életét. Szeretem, ha valaki kérdez,

úgy számomra sem válik monotonná egy-egy vezetés.”

„Fontos, hogy a zsinagógát bárki megnézhesse – vallástól függetlenül. Aki kíváncsi arra, hogy mi a története, milyenek itt a hétköznapiak, ünnepek, nyugodtan eljőhet és körbevezetem. Hétfőtől péntekig minden nap itt vagyok, szívesen látunk bárkit. Engem lehet keresni üzenetben vagy akár telefonon.”

Elérhetőségek:

www.obudaizsinagoga.hu,
info@obudaizsinagoga.hu

AKI A RENDEZVÉNYEK MÖGÖTT ÁLL

Közben megérkezik Erdős Judit, operatív vezető, aki a zsinagóga mindennapi működéséért felelős.

Minden kérés a zsinagógával kapcsolatban hozzá fut be: a takarítástól, a dolgozók menedzselésén

át az kiddyusok kínálatáig. Ebből következik, hogy leginkább csak a telefonjával a fülén látni. „Itt mindig van mit csinálni. Rengetegen dolgozunk azon, hogy a zsinagóga így működhessen, próbálunk mindent kézben tartani. A rendezvények megszervezése áll hozzám a legközelebb, minden apró részletet személyesen dolgozok ki – természetesen a kollégáimmal átbeszélve – a magyar és az izraeli séffel karöltve, ami főleg a menüre értendő. Minden hónapra jut bár micvó, hajvágás vagy esküvő, illetve a zsidó ünnepek megszervezése is a feladatomban. A mostani újévi istentiszteleten például 600 főt számoltunk, szukkot idején meg naponta legalább nyolcvanan eljöttek.”

Egyre több zsidó családi ünnepet is tartanak a zsinagógában. „Számomra mindegyik kihívás, melyek szervezésével teljes mértékben kiélhetem a kreativitásomat. Hiába ismétlődnek az események, mindegyik kicsit más, így lényegében teret kapok a megújulásra, és hogy új dolgokat találjak ki, mivel keveseknek van konkrét elképzelésük, hogy milyen legyen a rendezvény. Ez leginkább a családi ünnepségekre jellemző. Nekem a briszek (körülmetelési szertartások – a szerk.) a legizgalmasabbak, mert ugye, arra nem lehet felkészülni, és a szervezési munka azért nem egy-két napos feladat. Egy briszre, ha minden rendben megy, maximum nyolc napod van. Ezek erőpróbáló feladatok. Például volt már kétszáz fős brisz is – természetesen kidussal egybekötve. Na, azt tényleg nagy feladat volt összerakni.”

„Az új programok sok feladatot jelentenek, illetve a meglévőkre is nagy figyelmet fordítunk: számtalan ötletünk van, hogy miképp tehetnénk még színesebbé a közösségi életet. Hogy csak egyet említek közülük, januártól kerülnek megrendezésre a „Kóser ízek a nagy világban” elnevezésű gasztroestjeink, amelyeket havi rendszerességgel tervezünk tartani. Egy-egy nép tradicionális ételeit mutatjuk be – persze, kóser verzióban.”

Hetente egyszer, keddenként Köves Dvora rebbecen tart női klubot, csütörtökön Köves Slomó, az EMIH

vezető rabbija tanítja a férfiakat, illetve egy most induló, a kabbaláról szóló kurzust is ő tart majd.” Elérhetőségek: erdos.judit@zsido.com, www.obudaizsinagoga.hu

GYEREKEK VILÁGA ÓBUDÁN

„Az Alef Kids Alapítványt 2012 óta irányítom.” – kezd bele a beszélgetésbe Hurwitz Dvora Lea rebbecen. „Rengeteget fejlődöttünk az elmúlt hat évben. Legújabb programunk a Chéder,

ezen kívül folyamatos programjaink között van vasárnapi iskola, BMC (bár/bát micva klub), MKZ (ifjúsági vezető képzés), illetve a táborok, családi programok és a karneválok.”

A Chéderen nyelvet tanulhatnak a gyerekek, kicsi csoportokban folyik a tanítás. Minden gyerekre személyesen figyelnek a tanárok, és a saját szintjén, a saját ütemében foglalkoznak vele. „Három nyelv közül lehet választani: angol, héber és magyar. Célnk, hogy a gyerekek már egészen kis korban elsajátítsák ezeket a nyelveket, hiszen ebben a korban köztudottan gyorsabban megy, mint később. Fontos, hogy a Chéderre kötelező az előzetes regisztráció, ezt e-mail üzenetben, vagy telefonon lehet megtenni. Újdonság még, hogy huzamosabb ideig külföldi madrichákat látunk vendégül. Ők nem csak beszélnek a mindennapi feladatok elvégzésébe, tanítják a kicsiket, de minden hónap egyik szombat délelőttjén – végig – csak a gyerekekkel játszanak.”

Idén Argentínából érkezett az AlefKidsbe Jaya (Chaya) és Freidi: „Mindenki azt mondta, hogy a magyar emberek nagyon hidegek, komolyak, ennek ellenére meleg fogadtatásban volt részünk, amiért nagyon hálásak vagyunk. Egyből úgy

éreztek magunkat, mintha otthon lennénk, és mindenki nagyon kedves, barátságos volt. Tanítunk majd az Alef Kidsben, a Chéder programjain is aktívan részt veszünk, és sábeszkor is lefoglaljuk a gyerekeket. Örülünk, hogy itt lehetünk. Valószínűleg pészahig maradunk, de még az is lehet, hogy az egész évet itt töltjük. Ez majd kiderül időközben. Ami biztos: kellemes csalódás volt Budapest, és másoknak is el fogjuk mondani, hogy egyáltalán nem olyanok a magyarok, mint amilyennek mondják őket. Külön kedveljük, hogy nemcsak angolul tudunk tanítani, hanem az anyanyelvünkre is sokan kíváncsiak, próbálkoznak velünk spanyolul is beszélni, sőt van, aki direkt megkért minket, hogy a gyermekével kizárólag spanyolul beszéljünk, hiszen születése óta hallja a nyelvet” – mesélték lelkesen a lányok.

„Számomra nagyon fontos, hogy a lányom már úgy nőjön fel, hogy a többnyelvűség ne legyen idegen számára.” – folytatja Tuna Judit, a Baba-Mama klub vezetője. „Nagyon fogékonyak a kicsik az idegen nyelvekre, és csak úgy szippantják magukba a tudást. Nem is gondolná a szülő, hogy mennyi mindent értenek, hogy mennyire kreatívak, önállóak, okosak. Elsősorban erre szeretnénk fókuszálni a klubban is, hogy a kicsikből kihozzuk a legjobbat, játékosan fejlesszük őket a maguk szintjén – semmit sem erőltetve, sokkal inkább velük együtt haladva. Amiben a klub eltér a zsinagógán belüli gyerekprogramoktól

az az, hogy vallástól függetlenül, mindenkit várunk az ingyenes játszóházba – aminek az Alef Kids ad otthont a zsinagóga második emeletén. Egészen újszülött kortól várjuk a kicsiket. Pontosan tudom, milyen nehéz egyedül egy kisbabával – felnőtt szót nem hallva. Ez volt az ezernyi ok közül az egyik, ami miatt szerettem volna egy ilyen klubot. Egyelőre csak pár csoportos óra lesz: zenés mondókázás/éneklés, szülés utáni karrier-tanácsadás és angol nyelvű éneklés, később egyre több érdekes és komoly műfajjal várjuk az érdeklődőket. Tervezzük tanácsadást szoptatáshoz, terhesség utáni depresszió kezeléséhez, hordozási tanácsadást, előadássorozatot a kötődő nevelésről, szülésfelkészítőt, hozzátáplálási formákról is lesz előadás, illetve a kicsiknek különböző fejlesztő programokat, melyekről hamarosan bővebben is tudok majd információval szolgálni.

Hétfőtől péntekig vagyunk nyitva, reggel fél tíztől, délután fél háromig. Egyelőre a Facebookon lehet minket elérni. Aki szívesen eljönne hozzánk, csak csatlakozzon a „mindenki városa” elnevezésű csoportunkhoz, ahol a játszóházról mindig friss híreket és fotókat teszünk közzé.”

Elérhetőségek: alefkids@zsido.com

Elérhetőségek

Baba-mama klub: tj@zsido.com,
<https://www.facebook.com/groups/2163141273720195/>

Mesék a Monarchiából

DÉNES ANNA MESÉJE

Korábban meséltünk már Steiner Sáje rabbiról, akit zsidók és nem-zsidók egyaránt szerettek, és távolról is érkeztek hozzá áldásért fiatalok és idősök egyaránt. Most három, szintén Magyarországon élt rabbiról olvashattok, a sátoraljaújhelyi Teitelbaum Moséről, Koppel Reichről és a pozsonyi Schreiber Mose rabbi fiáról, akit Ktáv Szófernek neveztek.

Érdekes idők jártak másfél évszázaddal ezelőtt Magyarországon, sőt egész Európában. Korábban a zsidóknak nemigen voltak jogaik, akkoriban azonban minden megmozdult, minden változni kezdett, és a zsidók lassan-lassan a társadalom elismert tagjaivá váltak. E korszak egyik nagy embere volt Magyarországon a híres államférfi, Kossuth Lajos. Kossuth nem volt zsidó, mégis, amikor egyszer, még kicsi gyermekkorában nagyon megbetegedett, édesanyja elvitte Teitelbaum Mose rabbihoz, aki csodatevő hírében állt. Az újhelyi cádik már napokkal korábban mondogatni kezdte, hogy készüljenek a hívei, nagy ember érkezik majd hozzájuk, és ők várták is minden nap a híres vendéget. Amikor az anya, akin látható volt, hogy nem zsidó, belépett beteg gyermekével a karján – a kor egyik szörnyű betegségét, a torokgyíkot kapta meg, amiből csak kevesen épültek fel –, a rabbi felemelkedett székéből, és tisztelettel köszöntötte őket, a tanítványok pedig csodálkozva nézték, hogy ki lehet ez, akit mesterük ennyire megtisztel.

A messze földön híres cádik ölébe vette a gyermeket és a Zsoltárok könyvét idézte: „Tisztelőidnek zászlót adtál, hogy felemeljék az igazság kedvéért!”, majd hozzátette az áldását is: „Váljon belőled nagy ember, soha ne legyél ellensége Izraelnek, a zsidó népnek.” Így is lett: a kis Kossuth Lajos felgyógyult a borzalmas betegségből, és Magyarország nagy vezetőjévé vált, aki a zsidókat mindig is tisztelte, szeretete, soha nem bántotta.

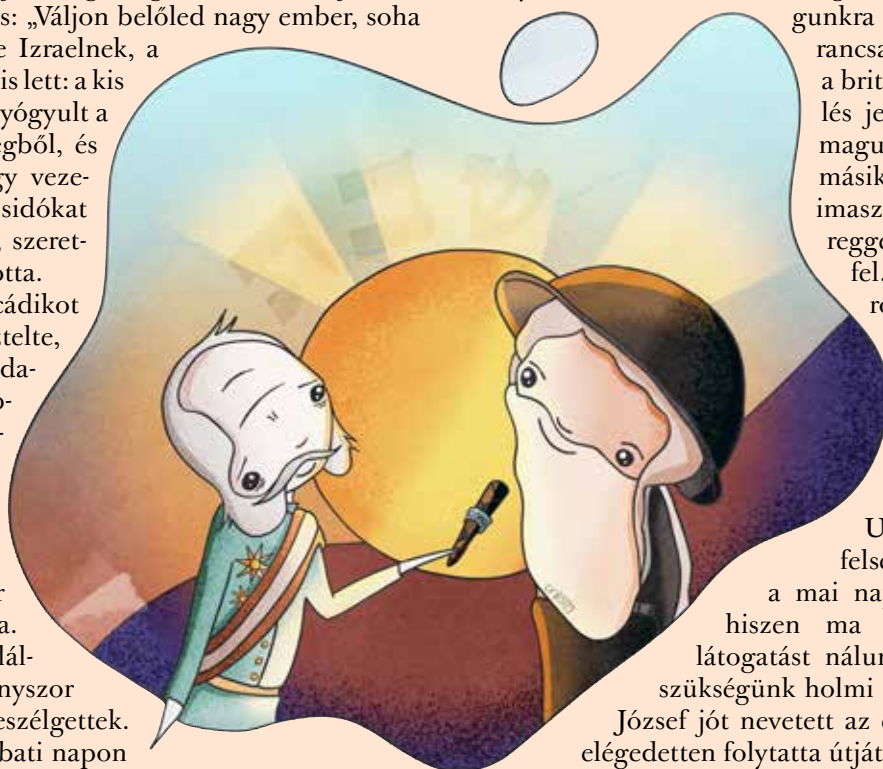
Ha az újhelyi cádikot Kossuth Lajos tisztelte, akkor az első budapesti ortodox főrabbinak, Jáákov Koppel Reichnek nem kisebb tisztelője akadt, mint maga Ferenc József, az Osztrák-Magyar Monarchia császára. Nem egyszer találkoztak, és valahányszor kedélyesen elbeszélgettek. Egyszer, egy szombati napon

Ferenc József Budapestre látogatott, és a Várban tartott fogadásra Koppel Reich rabbi is hivatalos volt. Ferenc József szívrallal kínálta az egybegyűlteket, és a rabbi elé is letett egyet a drága ajándékból, majd tréfásan megkérdezte: rabbi úr, hát nem szívja el a császár ajándékát? A rabbi – aki szombat lévén meg sem érinthette a szivart, el pedig végképp nem szívhatta – elmésen így felelt: „Csak nem fogom meggyújtani ezt a becses császári ajándékot, hogy néhány perc alatt füstté váljon?”

Ferenc Józsefről szól az a történet is, hogy egyszer látogatónak ment Pozsonyba, és találkozott a messze földön híres Chátám Szófer rabbi fiával, a Ktáv Szóferral is. Fogadásakor a rabbi elhűlve vette észre, hogy bizony az uralkodó arcképe, ami, bizonyosan tudta, előző nap még az arra rendelt helyen függött, rejtélyes körülmények között eltűnt. A császárnak is feltűnt a dolog, és rögtön szóvá is tette: hogy lehet az, hogy ebben a zsidó közösségben nem tisztelik kellőképpen az uralkodójukat, még csak a képmását sem függesztik ki a falra?! A rabbi csak egy pillanatig gondolkodott, majd így szólt: Felséges uralkodóm! Felséged képe mindig itt lóg, ezen a helyen, ám mi, zsidók, mindig két jelet teszünk ma-

gunkra az Örökkévaló parancsa alapján: az egyik a brit milá, a körülmételés jele, melyet mindig magunkon hordunk, a másik pedig a tfilin, az imaszíjak, melyeket a reggeli imánál teszünk fel. Szombaton, amiről a Tóra szintén azt írja, hogy jel a zsidók számára, nem tesszük fel a tfilint, hiszen akkor beburkol minket a szombat.

Ugyanígy vagyunk felséged arcképével: a mai napra eltávolítottuk, hiszen ma személyesen tesz látogatást nálunk, ilyenkor nincs szükségünk holmi arcképre! – Ferenc József jót nevetett az elmés válaszon, és elégedetten folytatta útját.

A JIDDIS, A GASZTRO MEG AZ EMANCIPÁCIÓ: A SZOMBATI KALÁCS TÖRTÉNETE

Hogyan kapcsolódik a mára már gyakorlatilag eltűnt nyugati jiddis dialektus a gasztronómiához és a szombati kalács az emancipációhoz? A szombati kalács történetét megismerve erre is fény derül. DÉNES ANNA ÍRÁSA

A JIDDIS NYELV ALAKULÁSA

A XVIII-XIX. század folyamán Magyarország a beköltöző zsidók szempontjából is két világ határát jelentette: a kelet felől érkezők a keleti, a nyugat felől jövők pedig a nyugati jiddist beszélték. Jellemzően a nyugati jiddis nyelvet érintette jobban az elnémetesedés, hiszen a XVIII. századi Németország volt a bölcsője a hászkálá mozgalomnak, melynek célja az egyenjogúság megszerzése érdekében a zsidók részleges asszimilációja volt. Ennek egyik eszköze volt a nyelv, mely oly élesen megkülönböztette a zsidókat a befogadó társadalomtól. Nem véletlen, hogy a később, a XIX. században, éppen a magyarországi zsidó emancipáció körüli években a zsinagógai beszédek nyelve is sarkalatos pont lett a neológ és az ortodox irányzat közt kialakult vitában.

A nyugati jiddis nyelv végül kikopott a használatból, beszélői németre, illetve – Magyarországon – magyarra váltottak, ám a magyarországi zsidók nyelvhasználatában megmaradt egy jellegzetes szava, mely a világ minden más táján így hangzik: chálá vagy chále, Magyarországon azonban így mondják – és itt ér össze egymással a jiddis nyelv, az emancipáció és a gasztronómia – barchesz.

DE MI IS AZ A BÁRCHESZ?

Mielőtt megismerkednénk a szombatra, illetve ünnepekre készített kenyérféleség mibenlétével, tekintsük át egy pillanatra a kifejezés eredetét. A népies etimológia szerint – hangzás alapján – a jiddisben „bróchesz”-nek mondott brácho – áldások szóhoz kapcsolható. Ennél valószínűbb az a magyarázat, melyet Scheiber Sándor is előnyben részesített: a Rajna-mentén ismeretes volt a folyó tündérééről szóló legenda: a hosszú, fonott szőke hajú Barchte a mesék szerint elcsábította a közelébe kerülő hajósokat. Az asszonyok, hogy férjeik feje fölül elhárítsák a veszélyt, hajfonatra emlékeztető kenyeret sütöttek számukra. Ez a kenyér volt a Barchte's Haar – Barchte haja. A helyi zsidók talán ismerték a legendát, talán nem, a fonott kenyeret és hozzá a nevet: Barchte's, vagyis barchesz mindenesetre átvették.

A barchesz tehát nem más, mint a szombatra vagy ünnepnapokra készült, többnyire fonott kalács. Jellemzően gazdagabb a kenyérnél: tartalmazhat tojást, olajat, cukrot vagy mézet is. Újévre, illetve az őszi ünnepekre

mazsolával, dióval gazdagítják. Alakja többnyire hosszú, fonott, ünnepre kerek, egyes különleges alkalmakra pedig speciális alakot ölt, és így lesz a ros hásánai feige-chále a madár alakú, a peszách ünnepét közvetlenül követő szombatra sült sliszel chále pedig a kulcs alakú barchesz. A Jom kipur böjtjét megelőző szeudá máfszeketre, vagyis elválasztó étkezésre sült, létra alakú barcheszek azt a vágyunkat jelképezik, hogy nagy magasságokba emelkedjünk, az ugyanakkor felszolgált, kéz alakú kalács pedig azt a kívánságunkat képviseli, hogy a jó élet könyvébe írassunk be.

A KARPENSTEIN UTCA BÁRCHESZEI

Az olvasóink számára már jól ismert Karpfenstein utcai otthonban szombatokra szép, nagy, hármastonát barcheszeket sütöttek, de purimra és más jeles napokra hatalmas, emeletes barchesz készült, melynek alsó része 12 szálból állt, majd kilences, hetes, ötös és hármastonát következett. Ennek a téstájára is eltért a szombati kalácsétól: mazsolával és cukorral gazdagították, tetejét tojással kenték meg. Ezt a remekművet természetesen nem tudták otthon megsütni, ám ez nem jelentett problémát. Ahogy a régi időkben egy közösségi tűzhelyet, illetve kemencét használtak sok helyütt a gettók lakói (melynek használatát a közösség maga biztosította), úgy a híres Engländer-pékség a Teleki tér és a Karpfenstein (ma Karácsony Sándor) utca sarkán is nyitva állt a zsidó háziasszonyok előtt, itt sütötték meg óriási barcheszeket.

A BÁRCHESZEK FELHASZNÁLÁSA

A szombati és ünnepi kidusokon két-két barchesz kerül az asztalra, emlékeztetve arra, hogy szombat előtt dupla adag manna hullott a sivatagban, illetve arra is, hogy a Tóra kétféle kifejezéssel él a szombattal kapcsolatban: sámor vezáchor – őrizd meg és emlékezz meg róla. Mielőtt a családfő áldást mondana a három szombati étkezés elején a barcheszokra, kissé bevágja azokat. E szokás egyik magyarázata, hogy a bevágások által kettő helyett mintha négy darab kalács lenne az asztalon, a három szombati étkezés alkalmával ez összesen 12, ami a Szentélyben kenyérráldozatként bemutatott 12 szíkenyérre emlékeztet bennünket. A megszegett kalácsot sóba mártjuk fogyasztás előtt, emlékeztetve arra, hogy a Szentélyben bemutatott

áldozatokat is sóval szórták meg. Az őszi nagyünnepek időszakában só helyett mézbe mártjuk a bárchest (illetve van olyan szokás is, hogy sőt és mézet egyaránt használnak ekkor), az édes és jó év reményében.

Ha már a Szentélyt említettük, a bárchessel kapcsolatban fontos megemlíteni a chálá levételét is, mely az egyetlen olyan rituális cselekedet, mely a Szentélyben bemutatott áldozatokból napjainkig megmaradt. A Szentély idejében a Tóra törvényei alapján a földdel nem rendelkező lévi törzs, a bibliai Árontól származó tagjainak, a kohénoknak minden tésztából ajándékot kellett juttatni. A Szentélyek lerombolása óta az asszonyok – bizonyos mennyiségű gabonalisztból készült tésztából – továbbra is leveszik a chálát, és ezt a darabot a többi kenyértől elkülönítve elégetik vagy több

rétegbe csomagolva kidobják. A magyarországi zsidó szóhasználatban csak ezt a tésztából elkülönített részt nevezik chálának, a világ legnagyobb részén azonban a bárchest is ezzel a névvel illetik.

PIROS-FEHÉR-ZÖLD BÁRCHESZ

A zsidó emancipáció egyik alkotóeleme volt, hogy a zsidó közösségek hűek és lojálisak voltak a befogadó országokhoz, ám ez gyakran a zsidó hagyományoktól való eltávolodással járt együtt. A magyarországi emancipáció nyomán a zsidók a zsidóság nemzeti jellegéről megfeledkezve egyre inkább Mózes-hitű magyaroknak vallották magukat, kivették részüket az 1848-49-es magyar szabadságharcból ugyanúgy, mint a gazdaság fejlesztéséből vagy a politikából.

PIROS-FEHÉR-ZÖLD BÁRCHESZ

párve

A három színhez három adag tésztát kell készíteni, minden adaghoz a következő hozzávalók szükségesek (ekkora mennyiségből 4 db nagy bárchesz készíthető):

½ kg fehér liszt; 25 g friss élesztő vagy másfél ek. száraz élesztő; 1/3 pohár cukor, plusz 1 ek.; 1/8 pohár étolaj; 1 tojás; 1 pohár langyos víz; 1 ½ kk só

A zöld színhez: 1 pohár víz; 2 pohárnyi zöld levél, pl. bazsalikom, petrezselyem, koriander

A piroshoz: 1 pohár víz; 1 kisebb cékla kis darabokra vágva

Előkészületek:

A lisztet (adagonként fél kilót) egy-egy tálba szitáljuk, minden szín külön tálban készül el. A zöld fűszernövényeket vízbe áztatjuk, majd leöblítjük, és megvizsgáljuk, hogy megbizonyosodjunk róla, nincs a leveleken semmiféle kártevő. Az átvizsgált leveleket aprítógépbe tesszük, és a vízzel együtt egynemű zöld lévé turmixoljuk. A céklát a vízzel szintén mixerbe tesszük, és lét készítünk belőle.

Elkészítés:

A hozzávalókból a szokásos módon tésztát készítünk: az élesztőt felfuttatjuk a vízben, a tálba szitált liszthez sorban hozzáadunk minden hozzávalót, és egynemű tésztát gyúrunk. A fenti alaprecepthez a piros szín eléréséhez hozzáadunk egy pohár céklalét, a fehérre maradó részhez további egy pohár langyos vizet, a zöldnek szánt adagba pedig egy pohárnyi zöld lé kerül. A meggyúrt tésztákat kissé megolajozott tálban, konyharuhával letakarva, külön-külön kelesztjük duplájára. Körülbelül másfél-két órányi kelesztés után egymás mellé helyezzük a tálakat, letakarjuk egy konyharuhával, és áldás nélkül chálát veszünk belőlük. Ezután a tésztákat, aszerint, hogy hány kalácsot szeretnénk készíteni, két, három vagy négy részre osztjuk. Három fonat készítéséhez a darabokat egyenként hurkákká formáljuk, három-három szálát (minden színből egyet-egyet) összefonunk, a bárcheszek végeit behajtjuk. A megfont kalácsokat letakarva még egy fél órán át kelesztjük, majd 180 fokra előmelegített sütőben kb. fél óra alatt megsütjük, végül rácson hagyjuk kihűlni.

UTAZÁS KÖZBEN

Sokat utazom. A fiammal, barátokkal, kollégákkal, ahogy éppen alakul. Jó megismerni más kultúrákat, kikapcsolódni a mindennapi rohanásból. És jó utazás közben is zsidónak lenni.

TURCSÁNYI GABRIELLA ÍRÁSA

Már egy ideje rászoktunk arra, hogy utazás közben is, ahol csak lehet, megkeressük a helyi hitközséget, elmegyünk egy péntek esti szombatfogadásra, vagy legalább megnézzük a helyi zsinagógát. Sok helyen jártunk már így, kedves és érdekes emberekkel találkoztunk, mindet lehetetlenség lenne ebben a rövid kis írásban összefoglalni, így csak két „egzotikusabb” kalandunkat idézném most fel.

Az első a világ túlsó végén, Szingapúrban történt. Két éve télen úgy adódott, hogy a barátnőm fia Malajziában dolgozott néhány hónapig, mi pedig vettünk egy nagy levegőt, és meglátogattuk. Ez alatt a két hét alatt átrepültünk Szingapúrba is (mondván, úgysem jutunk el errefelé soha többet). És ha már ott voltunk, egy kellemesen forró vasárnap délelőtt megjelentünk a helyi Chabad zsinagóga ajtajában – márpedig ezt mi most megszeretnénk nézni. A kapuban álló biztonsági ember először furán nézett ránk, majd gyorsan odahívott egy előjárót, kezdjen valamit ő ezekkel a bolondokkal. A megérkező nagyon kedves úriember is hitetlenkedve fogadott minket, gondolom, mi voltunk az arra járó első magyar zsidók. Láthatóan elgondolkodott, hogyan is azonosítson be minket, majd annyit mondott, kezdjük el a Sma imát mondani. Miután ez megtörtént, egy kedves mosollyal beengedett a komplexumba, ahol a zsinagógában egy nagyon kedves, amúgy Szíriából származó ifjú rabbival volt szerencsénk hosszasan beszélgetni.

A második egy friss élmény. Néhány héttel ezelőtt fiammal kettesben töltöttünk egy hetet Szkopjében. Előtte már kikerestem a helyi hitközség email-címét, és felvettük velük a kapcsolatot. Sajnos nincs állandó rabbi a városban, így szombatfogadásra nem tudtunk elmenni, de természetesen szeretettel vártak a helyi közösségi házban egy beszélgetésre és a zsinagóga megtekintésére. El is mentünk természetesen, és már az első 10 percben elhangzott a bűvös mondat: ó, hát a fiam most jött vissza Magyarországról, Szarvason volt a táborban. Az én fiam csak felmutatta a karján lévő kb. 10 db szarvasi karszalagot (táborozótól madrichon át a mostani

NEVJEGY

**TURCSÁNYI
GABRIELLA**

- SZÜLETETT: 1965
- FOGLALKOZÁSA:
mentőorvos
- CSALÁD: egy
fiúgyermek édesanyja

staff-tagságig), és máris megállapítottuk, hogy megvan a közös hang. Úgy másfél órával később és túl egy finom kávéén kérdezte meg újdonsült barátnőnk, nincs-e kedvünk megnézni a helyi holokauszt múzeumot. Kedvünk persze volt, csak (eddig) be nem jutottunk a felújítás miatt zárva lévő épületbe. A hangsúly persze az „eddig” kifejezésen van, mert két rövid telefon után már úton is voltunk. A kapuban várt az egyik szintén nagyon kedves muzeológus, aki röviden elmesélte a tudnivalókat, és szabadjára engedett bennünket azzal, nézelődjünk nyugodtan. Nos, azt kell mondjam, életünk egyik legszínvonalasabb kiállítását láttuk. A macedón zsidóság története maga is érdemes lenne egy hosszabb cikkre, de ennek az írásnak most nem ez a tárgya. Az a kedvesség, vendégszeretet és nyitottság, amivel minket fogadtak ismét megerősített bennünket abban, hogy zsidónak lenni, a közösség részének lenni jó. Hogy bárhová megyünk, ha becsengetünk a helyi hitközséghez, akkor hazaérünk. (Arról nem beszélve, hogy egészen biztosan találunk közös ismerősöket is.)

Legyen a mi otthonunk az Ön otthona!

**A színvonalas időotthon
képes eleget tenni a sokszínű elvárásoknak.**

Hegedüs Györgyné, Róza néni
2003 óta a csepeli otthon lakója

Visky Éva néni
2001 óta a csepeli otthon lakója

Lőrinczi Andrásné, Tilda néni
2001 óta a csepeli otthon lakója

**Nekem az öngondoskodás
a legfontosabb!
A döntésnél elsődleges volt**

- » a függetlenség,
önállóság megőrzése,
- » a biztos lakhatás,
- » a mindennapi
terhektől mentes élet,
- » az egészségmegőrző
szolgáltatások,
- » a támogató közösség.

**Nekem az aktív pihenés
a legfontosabb!
A döntésnél elsődleges volt**

- » az egészség megőrzését
támogató szolgáltatások,
- » a saját, légkondicionált
kirándulóbusz,
- » a kirándulóprogramok
országszerte,
- » a szabadidő hasznos
eltöltésének sokszínűsége
közösségben.

**Nekem a társas kapcsolatok
a legfontosabbak!
A döntésnél elsődleges volt**

- » a családi légkör,
- » a támogató közösség,
- » az intézmény falain belül
zajló aktív társasági élet,
- » az intézményen kívüli
kapcsolatépítés és
- » az új barátságok kötésének
lehetősége.

Jöjjön, nézzon be hozzánk! Várjuk jelentkezését:

06 1 510 00 17

www.olajagotthonok.hu

A fényképek marketingcéllú használatához a jogosultak
előzetesen írásbeli engedélyeztetéssel hozzájárultak

Ráckevei Sábáton

Téma: **Emancipáció, asszimiláció, zsidó identitás**

Ha felejthetetlen sábatí hangulatban, új barátokat találva szeretnél egy családi hangulatú hétvégét eltölteni, akkor Ráckeve a legjobb választás.

A négycsillagos wellness hotelben az izgalmas előadások mellett pihentető fürdőzés, valamint szórakoztató családi és gyerekprogramok nyújtanak kikapcsolódást testnek és léleknek. Kényelmes szobákkal és ó kóser étkezéssel várunk.

Időpont: **2018. november 16-18.**

Részvételi díj: 15 000 Ft felnőtteknek, 10 000 Ft diákoknak, 6 éves korig ingyenes (az ár péntektől vasárnapig értendő)

Helyszín: **Duna Relax & Event Hotel******
(Ráckeve, Dömsödi út 1.)

További információ és jelentkezés: a **268-0183** telefonszámon vagy a **posta@zsido.com** e-mail címen.

CSALÁDI SÍTÁBOR

**SZERETETTEL VÁRUNK
MINDEN KEDVES SÍELNI VÁGYÓT**

IDŐPONT: 2018. DECEMBER 23-30.

Felnőtteknek: **150 000 Ft** | Gyermeknek: **100 000 Ft**

Az ár tartalmazza a szállást és a teljes ellátást,
a sífelszerelés és bérlet költségét nem.

Helyszín:

Hotel Da Capo

Sankt Georgen ob Murau,
8861, Kreischberg str. 19.

További információ és regisztráció:
Szilánk Zsuzsa, +36 30 160 9703

Teljes
kóser ellátás ✓

Esténként zsidó programok
a család minden tagjának ✓

Hotel Da Capo
pályaszállás a
Kreischberg lábainál ✓

